

Inhoud.

- 06 De tirannie verdrijven
Door Robert van Putten
- 14 'We zijn allemaal tekortere wezens'
Interview met psychiater Dirk De Wachter
- 20 De scherven van het marktdenken
Door Jeroen Troost, Annemarie Foppen en Ruben Ros
- 24 Waarom de jeugdhulp verstopt zit
Door Bert Wiene
- 30 Vergeet het mbo niet
Door Koen van Haeften, Gerrit van den Berg en Bram Rebergen
- 35 'Eindelijk een mens, net als ik!'
Column door Els Kooij
- 36 De stad vertragen
Door Pim Steenbergen

Boeken.

- 46 Recensies

Actueel.

- 54 Meer invloed voor ondernemingsraden?
Door Laurens Wijmenga
- 59 Linkse ChristenUnie
Column door Wouter Beekers
- 60 Op weg met kringlooplandbouw
Door Roel Jongeneel
- 68 Ja/ maar: Een algeheel vuurwerkverbod
Door Jarin van der Zande en Wilhelm Kolkman
-

Besinnliche Weihnachten

Alweer wat jaren geleden woonde ik een tijdje in Duitsland, waar ik een paar prachtige uitdrukkingen leerde. Zo wensten collega's me elke avond steevast *'nen schönen Feierabend* – wat die eenzame avonden gelijk een stuk feestelijker liet klinken. Maar het mooiste vond ik de *besinnliche Weihnachten*. Wat een mooie wens, nu advent en kerst vooral om het vieren van consumentisme en hedonisme lijken te gaan. In plaats van deze dagen te gebruiken voor contemplatie en reflectie reizen we het land door en zwoegen we in de keuken voor het perfecte kerstfeest.

Die prestatiedrang, om het zo eens te noemen, zien we op heel veel plekken terug in ons leven. We leggen de lat blijkbaar hoog, voor onszelf en voor de ander. Dat kan niet zonder gevolgen blijven voor de samenleving. Voor ons de aanleiding om daar in deze *Groen* verder over na te denken. Zo staan we stil bij het Coalitie-Y manifest, laten we een gezaghebbend psychiater aan het woord en zoeken we naar rust in de stad.

Tegenover onze drang naar beter, hoger en meer plaatst God zijn gebod tot rust. De Duitse theoloog Karl Barth schrijft in zijn klassieke werk *Kirchliche Dogmatik* dat dit gebod voorafgaat aan werk. Pas als we ons durven overgeven aan een God die alles te zeggen heeft over ons leven, pas als we ons aan zijn rust durven overgeven, dan pas kunnen we ons waarlijk aan ons werk en onze medemens wijden.

Genoeg stof tot nadenken voor in de kerstvakantie, zou ik denken.

Esther Paul-Jonker
hoofdredacteur

De tirannie verdrijven

Contouren van een christelijk-politieke agenda tegen prestatiedruk

Eindelijk staat het op de politieke agenda: de samenleving raakt overbelast. Na bijna tien jaar is dat signaal doorgedrongen tot in 'Den Haag' en zijn adviesraden, politieke partijen en ministeries betrokken op de problematiek van de prestatimaatschappij. In 2019 ontstond zelfs Coalitie-Y, met als voorlopig hoogtepunt een gezamenlijk manifest van politieke partijen en jongerenorganisaties. Bijzonder is natuurlijk dat de ChristenUnie de kartrekker is van deze beweging. Toen ik vorig najaar in *Groen* (2018, nr.3) een pleidooi hield voor politieke actie tegen prestatiedruk, was ik tegelijkertijd uitgesproken sceptisch over de kans dat de politiek inderdaad spoedig in actie zou komen. Maar politiek is een onvoorspelbaar gebeuren. Toch ben ik niet enthousiast. Ik betwijfel zeer of de koers die Coalitie-Y en de overheidsadviesraden hebben ingezet zal leiden tot verlichting van prestatiedruk. Mijn zorg is dat probleemanalyses halverwege blijven steken en dat de maatregelen niet dwars genoeg zijn.

Door Robert van Putten

Twee rapporten | In de afgelopen anderhalf jaar zijn vooral twee belangrijke rapporten over prestatiedruk van overheidsadviesraden verschenen. In de zomer van 2018 verscheen van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS) het rapport *Over bezorgd. Maatschappelijke verwachtingen en mentale druk onder jongvolwassenen*. Dit jaar kwam de Sociaal Economische Raad (SER), eveneens in de zomer, met het rapport *Hoge verwachtingen: kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019*. Het eerste is een bescheiden essay met een puntige analyse, het tweede een omvangrijk rapport met veel data over verschillende aspecten van het leven (studie, werk, zorg, wonen). Hoe uiteenlopend ook, de strekkingen van de analyses zijn vergelijkbaar en liggen in elkaars verlengde. Een kleine analyse van deze rapporten helpt de blikrichting van 'Den Haag' (inclusief Coalitie-Y) te begripen.¹

De kern van de RVS-analyse zit in de ondertitel: 'maatschappelijke verwachtingen'. Prestatiedruk en burn-out onder twintigers en dertigers zijn volgens de Raad het gevolg van 'dwingende maatschappelijke verwachtingen'. De huidige generatie jongeren krijgt een perfectie-ideaal opgelegd op alle fronten van het leven. De maatschappelijke eis is om succesvol te zijn op het gebied van carrière, familie, gezondheid, sport, relaties, enzovoort. Deze verwachtingen gaan bovendien gepaard met uniformiteit en 'dwingende maatstaven' die reguleren wat het gewenste gedrag is. Dat wil zeggen, we hebben een heel 'eng' perspectief op succesvol leven en excellentie, wat volgens de Raad ook nog eens eenzijdig wordt gemeten en als dwingend wordt ervaren. Flexibiliteit en ondersteuning voor wie hierin niet goed mee kan komen ontbreken veelal.

De oorzaken van prestatiedruk en burn-out zijn dus volgens de RVS niet primair medisch-psychologisch van aard en liggen niet *binnen* het individu. Prestatiedruk komt van *buitenaf*. Toenemende klachten over prestatiedruk hebben alles te maken met de maatschappelijke context waarin individuen zich begeven. Dat is een belangrijke innovatie in de probleemdiagnose. Tot dusver worden prestatiedruk en burn-out veelal als individuele problemen gezien, als persoonlijke tekorten, die met behulp van medicijnen, psychologische hulp en training verholpen kunnen worden. Het is een kwestie van je eigen leven verbeteren. Precies daartegen keert de RVS zich. Daardoor kan de problematiek uit de privésfeer treden en ligt de bal niet langer bij een gestreste en vermoeide generatie, maar bij maatschappelijke instituties als onderwijs, bedrijfsleven en overheid.

AUTEUR

Robert van Putten is filosoof en werkt als onderzoeker en eindredacteur van *Groen* bij het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Ook is hij als onderzoeker verbonden aan de Christelijke Hogeschool Ede. Daarnaast is hij bezig met de afronding van een proefschrift over maakbaarheid in politiek en beleid.

De SER spreekt in zijn rapport eveneens van ‘hoge verwachtingen’ en constateert: ‘Niet alle jongeren zijn in voldoende mate toegerust om zich te kunnen ontplooiën en een zelfstandig bestaan op te bouwen. Jongeren die wel voldoende zijn toegerust, ondervinden belemmeringen en onzekerheden waardoor hun weg naar zelfstandigheid trager verloopt’. Die belemmeringen of hindernissen hebben volgens de SER onder meer te maken met het sociaal leenstelsel, met flexibilisering van de arbeidsmarkt, de woningmarkt en hypothecaire voorzieningen voor starters. De samenleving zou jongeren van nu onvoldoende toerusten. Jongeren krijgen te weinig vaardigheden en ‘hulpbronnen’ aangereikt: economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Jongeren weten volgens de SER best wat van hun leven te maken, maar dat is volgens de SER ‘eerder *ondanks* dan *dankzij* de omstandigheden’. Hiermee verschuift de SER, evenals de RVS, de focus van het individu naar het collectief.

Eenzijdig verhaal | Dat beide prominente adviesraden prestatiedruk niet langer als *private trouble*, maar als *public issue* zien (naar een woord van de socioloog C. Wright Mills)² is winst te noemen. Te lang hebben we het als individuele sores beschouwd. Dat is de consequentie van een tijdperk waarin neoliberaal denken centraal stond, dat alleen individuen kent (de samenleving bestaat niet, zei Margaret Thatcher). Mede als gevolg daarvan zijn we vooral naar neurowetenschappers en psychiaters gaan luisteren, want die onderzoeken het brein en de ziel van het individu. Dat de adviesraden nu erop wijzen dat oorzaken van

prestatiedruk ook te vinden zijn in de manier waarop de moderne samenleving functioneert en gevolg zijn van (overheids)beleid, markeert daarom een belangrijke verschuiving. Het is bevrijdend voor vermoeide individuen om te horen dat zij de problematiek niet alleen hoeven op te lossen.

Als de probleemanalyse echter stopt bij het inzicht dat prestatiedruk en burn-out verband houden met de inrichting en het functioneren van de samenleving en overheidsbeleid, wordt de problematiek – en daarmee de vermoeide prestatiegeneratie – uiteindelijk nog steeds tekortgedaan. De verschuiving van individu naar collectief moet niet in termen van ‘of-of’ benaderd worden. Niet alle oorzaken liggen buiten het individu, alsof het individu geheel tegen wil en dank door samenleving en beleid wordt opgezaald met prestatiedruk. Anders gezegd, de verschuiving van individu naar collectief betekent niet dat overheid, publieke instituties en beleid volledig verantwoordelijk zijn voor prestatiedruk en burn-out. Maar dat is wel de suggestie die gewekt wordt in de diagnoses van de RVS en de SER.

Dit punt komt aan het licht als we de verschuiving van individu naar collectief nader specificeren in ‘structuur’ en ‘cultuur’. In de zojuist besproken rapporten wordt bijna alleen maar naar de structuur van de samenleving gekeken: naar de sociaal-economische infrastructuur en naar overheidsbeleid op het gebied van arbeidsmarkt, onderwijs en zorg. Hoe belangrijk ook, dit bestrijkt maar een deel van het collectief. Daartegenover staat de ‘culturele dimensie’, waarin het gaat over waarden, verlangens en idealen die in onze samenleving dominant zijn. Deze culturele dimensie, de moderne

tijdgeest, is eveneens een belangrijke bron van de huidige prestatiedruk die jongeren ervaren.

Mijn kritiek is hier niet slechts dat de probleemdiagnosen van de RVS en de SER geen aandacht besteden aan de waarden, verlangens en idealen die prestatiedruk en burn-out voeding geven. Hierachter gaat een belangrijke consequentie schuil: het probleem is vooral dat deze culturele dimensie richtinggevend is voor de structurele dimensie. De dominante waarden, verlangens en idealen hebben hun weerslag op de sociaal-economische infrastructuur van de samenleving en het aanverwante overheidsbeleid. Als dus deze culturele dimensie wordt overgeslagen in de probleemdiagnose rond prestatiedruk en burn-out, dan worden de diepste probleemorzaken over het hoofd gezien.

Diepe verlangens | Het zou bij uitstek de christelijke politiek passen om deze culturele dimensie van prestatiedruk te agenderen. Niet omdat christelijke politici van de afdeling ‘waarden en normen’ zijn, maar omdat juist een christelijke mens- en maatschappijvisie attendeert op deze culturele dimensie. Een christelijke mens- en maatschappijvisie, en zeker ook de antirevolutionaire traditie waarin de ChristenUnie staat, heeft bijzonder oog voor de ideologische dimensies en de existentiële bronnen van maatschappelijke problemen. Van kerkvader Augustinus leerden we al dat we voortgedreven worden door de verlangens van ons hart. Dooyeweerd spreekt in de twintigste eeuw over collectieve ‘grondmotieven’ die richting geven aan culturele ontwikkeling, waarbij in de woorden van Goudzwaard

een ‘ideologische blikvernaauwing’ kan optreden.³ Deze lens geeft een heel ander zicht op de problematiek van de prestatie maatschappij dan de RVS en de SER. Vanuit een christelijke cultuuranalyse zie ik zeker drie punten oplichten die nu ontbreken in het politieke debat.

Een eerste punt betreft het onaantastbare zelfontplooiingsideaal, dat diep verbonden is met de moderne levensvisie waarin individualiteit en persoonlijk geluk het hoogste goed zijn. De RVS zet geen enkele kanttekening bij dit ideaal of verlangen, maar wil juist ruimte voor meer pluriformiteit, zodat mensen op verschillende manieren aan hun zelfontplooiing kunnen werken. Ze pleit weliswaar voor een minder eenzijdige visie op carrière en succes, maar het doel van zelfontplooiing blijft onbetwist. Dat geldt nog sterker voor de SER, die dat zelfs expliciet als uitgangspunt stelt (in letterlijk de allereerste zin van het adviesrapport!): ‘Alle jongeren moeten het maximale uit zichzelf kunnen halen’. Juist de ontplooiing moet verder vormgegeven kunnen worden, volgens de SER.

Een tweede cruciale culturele dimensie waarover de adviesraden zwijgen, is de radicale uitbanning van rust die in de achterliggende decennia heeft plaatsgevonden. Populaire kritieken (zoals van Hartmunt Rosa) spreken over ‘versnelling’ van het moderne leven, maar de fundamentele omkering van de verhouding tussen activiteit en rust wordt over het hoofd gezien. Waar in de klassieke tijd en de middeleeuwen het leven van de rust als hoogste goed werd gezien, geldt voor de moderne tijd dat de wereld van werk en activiteit centraal staat.⁴ Kenmerkend voor de hedendaagse levenshouding is het gezegde ‘rust roest’.

“In het manifest is geen sprake van een breuk met of relativering van de typische waarden, verlangens en idealen van zelfontplooiing en het maximale uit het leven halen”

Hiermee wordt een belangrijke oorzaak van prestatiedruk – de uitbanning van de rust – genegeerd, terwijl hier wel een belangrijke remedie ligt voor het verminderen van mentale druk.

Ten derde leert zicht op deze culturele dimensie dat prestatiedruk en burn-out onder jongeren mede samenhangt met ontwikkelingen die ver buiten het domein van politiek en overheidsingrijpen liggen. Dat heb ik in mijn *Groen*-artikel uit 2018 al benoemd: prestatiedruk hangt ook samen met secularisatie en intrinsieke rusteloosheid van het moderne bestaan. Ongedurigheid hoort, anders gezegd, bij de menselijke conditie en zeker bij het leven in een seculiere tijd.⁵ Ook dit inzicht lijkt afwezig bij de adviesraden, terwijl we hier bij de diepste laag van een christelijke analyse van prestatiedruk zijn. Hier geldt uiteindelijk Augustinus' inzicht: 'Onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U, o God'.

Halfslachtige oplossingen | In het licht van deze culturele dimensie verbleken de analyses van de RVS en de SER behoorlijk. Dat geldt ook voor hun adviezen. De RVS pleit voor meer pluriformiteit en bijstelling van onrealistische verwachtingen en de SER identificeert beleidsdomeinen waar de positie van jongeren versterkt kan worden. Maar de vraag is of dat zoden aan de dijk zet als de onderliggende culturele oorzaken niet worden geadresseerd.

Welbeschouwd kan met dezelfde aarzeling naar het manifest van Coalitie-Y gekeken worden. Op zichzelf beschouwd zijn veel punten uit het manifest helemaal niet gek (hoewel een plek voor jongeren in de kabinetsformatie wel wat

overdreven is – jongeren wel, maar vele andere groepen en de koning niet). Een aantal punten raakt zeker de structurele dimensies die tot prestatiedruk leiden, maar het manifest als zodanig onderkent niet wezenlijk dat prestatiedruk veel diepere culturele bronnen kent. In het manifest is geen sprake van een breuk met of relativering van de typische waarden, verlangens en idealen van zelfontplooiing en het maximale uit het leven halen.

Als gevolg hiervan loopt de politiek, met de ChristenUnie voorop, het risico slechts een oppervlakkige probleemaanpak te ontwikkelen. Dat wil zeggen: enkel de problemen die zich aan de zichtbare sociaal-economische oppervlakte voordoen worden geadresseerd. De consequentie daarvan is dat de politiek enkel doekjes voor het bloeden aanreikt aan een vermoeide samenleving. De plannen van Coalitie-Y zullen de prestatiedruk niet wezenlijk verlichten en kunnen zich uiteindelijk ook tegen de politiek gaan keren. Het is immers maar zeer de vraag in hoeverre de politiek de gewekte verwachtingen van de prestatiegeneratie kan waarmaken. Waarschijnlijk niet, is het realistische scenario. En als de politiek haar beloften niet kan nakomen, zullen het onbehagen en wantrouwen verder gevoed worden.

Ook in het onwaarschijnlijke geval dat de politiek deze beloften wél kan inlossen en succesvol de sociaal-economische druk voor jongeren kan verlichten in het onderwijsbeleid, de woningmarkt en de flexibele arbeidsmarkt, is het nog maar de vraag of ze daarmee de prestatiegeneratie echt een dienst bewijst. Het opstellen van een manifest, met actiepunten om tot beleidsinterventie te komen, communiceert immers dat prestatiedruk

met beleid oplosbaar is. De problematiek wordt daarmee onmiddellijk *gereduceerd tot technisch probleem*: het is een kwestie van het bijstellen van de maatschappelijke, sociaal-economische machine. Deze instrumentele benadering werkt echter versluierend voor de onderliggende culturele oorzaken. En daarmee stuiten we op het langetermijnprobleem.

Doordat de politiek aan de slag gaat met maatregelen binnen de dominante culturele uitgangspunten, wordt de prestatiegeneratie niet uitgedaagd om de prestatiedruk als cultureel probleem te gaan ervaren. Als de politiek met beleid komt om de prestatiedruk te verlichten en zich als veroorzaker ervan beschouwt, is de kans groot dat de samenleving niet tot een gesprek op waardenniveau over prestatiedruk, zelfontplooiing en de obsessie met werk en geluk komt. Daarmee ontstaat een vicieuze cirkel. Dan gaat de prestatiegeneratie, verlicht door weggenomen leenstelsel, gesteund door vaste baan en gemakkelijker hypothecaire voorwaarden, onvermoed door met leven en werken onder meritocratische tirannie.

Alternatieve politieke agenda | Deze kritiek op de instrumentele reflex om direct met overheidsbeleid te komen betekent niet dat elke vorm van politieke actie afgewezen hoeft te worden. Integendeel, het gaat mij er juist om politieke interventie naar een hoger plan te tillen. Het is tijd voor een veel dwarsere politieke agenda, waarin de politiek werkt aan de adressering van de culturele oorzaken van prestatiedruk. In het bijzonder christelijke politiek kan dit tot haar agenda maken, want de christelijke traditie heeft

vooral nog de openheid voor culturele kritiek op de prestatie maatschappij. Wat zo'n agenda kan behelzen laat zich schetsen langs de drie culturele dimensies die eerder in dit artikel zijn onderscheiden.

Ten eerste kan christelijke politiek het gesprek over de waarde van zelfontplooiing agenderen. De vraag naar het goede (jonge) leven moet expliciet gesteld worden en zelfontplooiing als hoogste culturele waarde moet kritisch bevestigd. Dat is niet buitenissig, want politiek gaat uiteindelijk over waarden en welke waarden met beleid en wetgeving gesteund worden. In het verlengde hiervan kan de fixatie op voltijdwerk, betaalde banen en een economische emancipatieagenda kritisch bevestigd worden als factoren die bijdragen aan prestatiedruk en burn-out. Een volwassen samenleving moet dat aandurven. Heroriëntatie op 'opbloeien' moet plaatsvinden, en christelijke politiek kan daarbij inbrengen dat niet individueel geluk en succes het belangrijkste zijn, maar zoets als 'shalom' en 'dienstbaarheid'.

Ten tweede kan christelijke politiek prestatiedruk bestrijden door actiever 'instituten van de rust' te verdedigen of zelfs te bevorderen. De 24/7-economie moet niet te gemakkelijk als een 'achterhoedegevecht' worden gezien. Daarachter gaat (mondiaal) sociaal onrecht schuil. De zondagsrust staat voor een belangrijke dimensie van het leven, draait om erkenning voor ruimte voor ontspanning, ontmoeting en harmonie.⁶ Economisch beleid, onderwijsbeleid, infrastructuur- en erfgoedbeleid zouden eveneens getoetst kunnen worden op de mate waarin ze rust bevorderen of belemmeren. Rust beschouwen als een publiek goed is niet meer vanzelfsprekend in onze tijd, maar

is typisch iets dat geborgd is in de joodse en katholiek-sociale visie op goed samenleven. Daarmee is de christelijke politiek aan haar stand verplicht zich daarvoor in te zetten.

Ten derde kan christelijke politiek, bij het nemen van noodzakelijke beleidsmaatregelen, maakbaarheidsverwachtingen temperen. Niet elke beleidsinterventie om de structurele oorzaken van prestatiedruk te verminderen hoeft als nutteloos te worden afgewezen. Het is zondermeer zinvol als politieke partijen besluiten om typische neoliberale interventies die bijdragen aan prestatiedruk (zoals het leenstelsel en de flexibilisering van de arbeidsmarkt) terug te draaien en te begrenzen. De politiek doet er echter goed aan dergelijke maatregelen expliciet te communiceren als het wegnemen van oppervlakkige oorzaken, als het creëren van betere 'randvoorwaarden' ter verzachting van prestatiedruk. Christelijke politieke partijen zouden de eersten moeten zijn in het erkennen dat de problematiek van prestatiedruk uiteindelijk het vermogen van beleidsinterventie overstijgt en fundamenteel is voor de menselijke conditie.

Voorbeeldfunctie | Deze politieke agenda is heel globaal, maar geeft wel een idee van de unieke en verdiepende bijdrage die christelijke politiek kan leveren aan het daadwerkelijk adresseren van prestatiedruk. Ondertussen doet zich een reusachtig obstakel voor en dat is de politiek zelf. De wezenlijke vraag is of de politiek niet zelf evengoed gevangen zit in de dynamiek van de prestatie maatschappij. Prestatiedrang, hyperactiviteit en scoringsdrift typeren de hedendaagse

politiek (Klavers zelfkritiek op scorebordpolitiek moet zich eerst nog maar eens bewijzen). Wie politieke debatten volgt, de uitpuilende vergaderagenda van het parlement, de eindeloos twitterende en op zichtbaarheid jagende politici ziet, voelt de hoop op verandering weggebben. Immers, goed voorbeeld doet goed volgen, maar slecht voorbeeld ook.

De belangrijkste interventie die politici wellicht kunnen doen in het verminderen van prestatiedruk is starten met het inbouwen van rust in het eigen politieke handelen. De conservatieve filosoof Andreas Kinning heeft terecht eens betoogd dat rust een belangrijke voorwaarde is voor het uitoefenen van publieke ambten. Politici kunnen 'alleen goed functioneren en hun belangrijke maatschappelijke taak naar behoren vervullen als (...) [ze] de rust hebben om door de oppervlakte van de dagelijkse feitenflux heen te breken, om zich de wezenlijke vragen te stellen omtrent de menselijke conditie, aard en geschiedenis'.⁷ Politici die zich oefenen in rust en rustgevend handelend optreden: dat lijkt me een waarlijk inspirerend vooruitzicht dat positief kan afstralen op de samenleving. Het zou een voortreffelijk begin zijn om de tirannie van de meritocratie te doorbreken.

‘We zijn allemaal tekortere wezens’

In gesprek met psychiater Dirk De Wachter

‘Vertraging is de weg vooruit’, schreef WI-directeur Wouter Beekers in een essay voor *NRC Handelsblad* afgelopen zomer. In een bezorgde analyse over onze prestatiecultuur verwees hij naar de Vlaamse psychiater Dirk De Wachter. Van zijn hand verscheen de bestseller *Borderline times* en recent *De kunst van het ongelukkig zijn*. Op verzoek van de redactie reisde Beekers af naar Antwerpen, waar hij De Wachter in zijn behandelkamer sprak over de roeping voor de politiek in een overhaaste samenleving.

Door Wouter Beekers

Wij denken na over de impact van de prestatie maatschappij op jongeren. Als ik uw werk lees, dan lees ik daarin een boodschap: lieve mensen, het leven kent niet alleen pieken, maar ook dalen, en... | “Juist! Maar nu drukt u zich al te negatief uit. Want het zijn de dalen waarin de verbinding tussen mensen beter tot stand komt dan in de pieken. Als er geen lastigheid was in het leven, dan ook geen liefde. Even absurd gezegd, noem het een hypothetische oefening: moest het leven altijd goed gaan, dan hadden we elkaar niet nodig.”

Verbinding, dat is in mijn beleving de kern van uw boodschap. | “Voilà. Verbinding is de essentie van het leven. De mens is een existentieel verbonden wezen. Verbinding is niet zozeer een voorwaarde voor geluk: maar een voorwaarde voor het zijn. En ik ben bezorgd over een maatschappij die het op vele gebieden zeer goed stelt, maar waar die verbinding onder de druk staat, zowel in het gezinsleven als in de samenleving. Dit is voor mij de kern van een prestatie maatschappij, die inzet op autonomie, op ‘leukigheid’, op ‘ikkigheid’, zoals ik dat maar noem.”

En te weinig ruimte voor de ‘lastigheid’ van het leven als ik u goed begrijp? | “Ik vertrek altijd maar vanuit mijn praktijk als psychiater. Ik spreek hier, in deze ruimte, mensen die tegen me zeggen: ‘wat ik hier vertel dat zou ik aan niemand anders durven te vertellen’. Dan denk ik: dank u wel voor het vertrouwen, ik luister met hart en ziel, maar het is niet goed voor de wereld dat we het luisteren naar verdriet uitbesteden aan een professionele hulpverlener tegen betaling. Hier in deze behandelkamer en in mijn werk wil ik een katalyserende verbinder zijn. Het is mijn taak om mensen in de wereld terug te sturen, om daar verbinding aan te gaan.”

Nu lijkt onze gepolariseerde samenleving de verbinding af en toe wel een beetje kwijt. | “Om te beginnen, ik ben niet partijpolitiek. Maar ja, niet alleen zieke mensen hebben verbinding nodig! Ook gezonde mensen hebben verbinding nodig. De samenleving behoeft weefsel. Welnu, door het leven voor te stellen als een leuke wellness-toestand dreigt die verbinding verloren te gaan. Het sociale weefsel verkrumelt. Individuen en groepen zijn zich aan het afsluiten, zich aan het inbunkeren.”

PERSONALIA
Dirk De Wachter (1960) is psychiater en essayist. Hij promoveerde in 2017 aan de Universiteit van Amsterdam en is als hoogleraar verbonden aan het Universitair Psychiatrisch Centrum van de Katholieke Universiteit Leuven. Na de verschijning van *Borderline times* werd De Wachter een bekende stem in het publieke debat en is een geregeld te gast in radio- en tv-programma's.

Hoe vinden we de verbinding dan terug tussen die bunkers? | “Die inbunkering vindt in essentie plaats rondom het Groot Eigen Gelijk. Wij hebben gelijk, en zij hebben ongelijk. Maar verschillende gelijken kunnen naast elkaar bestaan. De enige manier om samen te leven – in het groot en in het klein – is respectvol te luisteren naar verschillende gelijken. Dat betekent niet dat ge moet denken als de ander, versta me goed, maar wel dat ge in het denken van de ander geïnteresseerd zijt. Het is juist dat we verschillend denken dat we in elkaar geïnteresseerd zijn. De verbinding vindt plaats in het verschil, ‘différance’ met een woord van Jacques Derrida. Dat kan geldt voor liefdespartners, maar evengoed in de samenleving.”

Mooi. Maar verbinding kan ook lijden onder prestatiedruk. En is niet altijd even makkelijk. Ik ben bijvoorbeeld benieuwd hoe verbinding werkt als boze boeren naar Den Haag rijden vanwege een stikstofcrisis. | “Ik ben geen politicus, zeg. U zet mij in een terrein waar ik potentieel heel domme dingen zeg. Maar in alle bescheidenheid is mijn raad altijd: heb geduld! Ga in gesprek, luister naar elkaar. Ik denk dat die boeren toch ook wel een punt zullen hebben, hè. Die mensen zitten generaties lang op het land te wroeten en die worden nu ineens uitgespuwd als de schulden van de klimaatcrisis. Ja, ik versta wel dat dat een beetje ambetant is natuurlijk. Het is nooit eenvoudig, maar blijf zoeken naar de dialoog, naar de nuance.”

Ik leg u graag nog een voorbeeld voor. In de vluchtelingencrisis van 2016

vroegen veel mensen zich af wat de prijs van verbinding en van draagvlak mocht zijn. | “Ik snap het. En de verbinding, dat is niet makkelijk, op microniveau al niet, en op een maatschappelijk niveau zijn andere vaardigheden nodig dan ik als eenvoudige psychiater tot mijn beschikking heb. Maar in die bescheidenheid blijf ik zeggen: geduldig luisteren, dat is en blijft toch het enige wat we kunnen doen! Kijk, de psychiater snapt de angstige vluchteling, die met eigen ogen heeft gezien hoe zijn familie is uitgemoord en die hier dan komt en niet welkom is. Maar de psychiater snapt ook de hardwerkende mens hier in Europa. Die zegt: ik houd mijn hoofd amper boven water en nu komen er allemaal mensen bij met vreemde gewoontes. Die zegt: wat gebeurt er hier, ik wil dat niet. Het is niet makkelijk, maar luister naar elkaar! Luister voorbij het oppervlakkige geschreeuw. Kom tot het verhaal van de ander.”

Zien politici die verantwoordelijkheid genoeg? | “Het spijt me, maar het antwoord is neen... Sinds mijn jeugd jaren tot op heden is er in de westerse wereld ook op politiek vlak een strekking naar het individuele, naar de illusie van de vrijheid. Er is veel minder oog voor het medemenselijke, voor het afhankelijke. En dat is ook een politieke verantwoordelijkheid. Want, met Rutger Bregman, zeg ik: de meeste mensen deugen. Ik geloof daar nogal in. Er gebeuren goede dingen als de mensen niet teveel angstig worden gemaakt, niet teveel worden opgejaagd door leiders die vanuit hun eigen ingebunkerde positie belang hebben bij het opkloppen van het grote eigen gelijk.

Natuurlijk dat zal met ups-and-downs gaan, maar ik geloof in die beweging van onderop. Vijftig jaar geleden, toen ik kind was, werd solidariteit gepredikt: door links, maar ook door vele christelijke bewegingen. Nu wordt de solidaire mens als ‘gut mensch’ weggezet.”

En, in deze prestatie maatschappij, hoe kunnen politici hun verantwoordelijkheid beter nemen? | “Ik word nogal regelmatig uitgenodigd door politieke partijen, van redelijk links, tot redelijk rechts. Dan mag ik mijn boodschap komen vertellen. Dan krijg ik appreciatie en applaus. De mensen zeggen ‘hij heeft gelijk’, gaan over tot de orde van de dag en doen in het stemhokje niet anders dan tevoren. Ik geloof wat dat betreft in een volksverheffing, een heel ouderwetse term die ik graag gebruik. Ten diepste gaat volksverheffing om een kritische zelfreflectie. Hoe zit het met mijn leven? Wat houdt mijn succes eigenlijk in? Als we dat aandurven dan gebeurt er iets. Aandurven, want we zijn allemaal een beetje ‘tekortertige’ wezens. Ja ik ook. Laten we in onze kleine leefwereld beginnen. Laten we denken aan die vriend die zijn werk verloren is, omdat hij een drankprobleem heeft, die ik zelf ook niet meer heb uitgenodigd. Ik ga die eens bellen. Dat is het kleine goede van Immanuel Levinas, waar ik altijd mee afkom. Dat geldt voor een psychiater, maar voor een politicus evengoed.”

Dat klinkt als wegblijven bij de grote verhalen. In Nederland lijken jongeren veel waardering te hebben voor jonge politici – Thierry Baudet, Jesse Klaver,

Marianne Thieme – met een groot verhaal. | “Het kakelen van grote theorieën over de wereld verbeteren, nee. Begin eens met de gewone dingen. Bottom-up, ook in onze eigen levens. Ik ben bang van grote verhalen. Net als Levinas, die kende het totalitarisme van het stalinisme en het nazisme. Grote verhalen dreigen de mens te vergeten. Het gaat om de menselijke maat.”

In mijn partij hebben wij wel debat of we de prestatie maatschappij wel als cultureel probleem durven adresseren. In mijn politieke traditie bestaat er een idee van een ‘architectonische maatschappijkritiek’ waar we ons af en toe aan moeten wagen. | “Ik vind dat heel herkenbaar. Eigenlijk is al mijn werk fundamentele maatschappijkritiek. Laten we elkaar aan het denken houden. Dat is ook mijn bedoeling. Ik hoop dat mijn lezer of luisteraar in zijn of haar auto – of bakfiets van mijn part – nadenkt en zelf zegt: eigenlijk moet ik dit of dat. Maar kijk, dat is voor politici wel ingewikkeld, dat zie ik ook. Die zitten in het systeem van de volgende verkiezingen, en die zijn altijd op zijn laatst volgend jaar. Maar we moeten goed weten wat er speelt op de werkvloer en in de wijken. Dat is door politici vergeten. Dat mogen we niet overlaten aan platte populistten. Nou, als u zoekt naar een politieke boodschap, hier heeft u er een.”

Als het gaat om fundamentele maatschappijkritiek, en je je daaraan waagt als christen in de politiek, stuit dat nog wel eens op de muur van religiestress. | “Ja, ik zie uw probleem.”

Als ge het al te zeer verpakt in religie, dan kunt ge er in deze tijd niet meer mee aankomen, dat is uw drama. Zelf ben ik opgegroeid in een warm katholiek milieu en draag dat met me mee. Onlangs heb ik mijn leermeester Luc Isebaert begraven, de man die mij als psychiater heeft gevormd. In de dienst in Brugge was daar orgelmuziek, Bach, Gregoriaans gezang en mocht ik de homilie uitspreken. Dat was prachtig en indrukwekkend. Het raakt me nog. Die eeuwenoude traditie wil ik niet wegslijten.”

Dat raakt me. Maar niet iedereen zit even ongeduldig op die traditie te wachten, is mijn indruk. | “Nee. En dat herken ik ergens ook. Ik ga u en uw lezers niet naar de mond praten. Kijk, ik noem mijzelf een christelijke non-theïst. Er was een tijd dat ik mijzelf vooral niet religieus wilde positioneren, maar in mijn laatste boek heb ik dat wel gedaan – tot ontgoocheling van sommige van uw geloofsgenoten overigens. Ik ben een vrij, verlicht en wetenschappelijk gevormd mens. Maar dat betekent niet dat wij een waardevolle traditie overboord moeten kieperen. Die moeten we in een moderne maatschappij opnieuw vormgeven. Dat is de uitdaging voor onze jongeren en de komende generaties.”

Hoe gaan we die uitdaging aan? | “Maar nu verleid ge me weer hè, om over dingen te spreken waar ik wellicht te weinig verstand van heb. Goed, het gaat mij om verbinding ja, maar daaronder zit nog iets fundamentele. Dat is de zin van het bestaan. We leven in een zinloze wereld, waarin een zinzoekend dier – genaamd

mens – moet bestaan. We moeten daarin ook plaats durven geven aan het niet-weten, aan het mysterie. Hierboven mij hangt een portret van Spinoza, die wilde vierhonderd jaar geleden al, vanuit zijn Joodse achtergrond, het kosmisch onbegrijpelijke een moderne invulling geven.”

Blijft het zinzoekend dier zoeken of kan het zin vinden? | “De zin zit ten diepste in de zorg voor de ander. De zin zit niet in het individualistisch naar de hemel kijken, of in individuen die aan *mindfulness* doen. De zin vinden we in het in de ogen kijken van de ander. Dat past toch in de christelijke traditie, waar God zijn Zoon zendt, die gemarteld, uitgespuugd en verschrikkelijk bejegend wordt door de mensen. We zien Hem in de ogen. Dat is ook Levinas: de hulpvragende staat boven ons. Hij zegt: zie mij staan. Durven we op te kijken? Durven we niet neer te kijken, in een koloniserende, kleinerende ontwaarding van de mens? Daar zit de zin van het bestaan. En dat gesprek heeft u wellicht als christelijke partij ook te zoeken. Zonder verborgen agenda: vanuit uw eigen traditie en geloof, maar in alle openheid. Voilà.”

De scherven van het marktdenken

PerspectieF over Coalitie-Y

Ruim tachtig jongeren lopen in een optocht naar het Ministerie van Algemene Zaken. Ze brengen hun boodschap in de vorm van een groot bord met zich mee: het jongerenmanifest van Coalitie-Y. Een opeenstapeling van allerlei problemen, zoals het leenstelsel, de flexibilisering van de arbeidsmarkt en de krapte op de woningmarkt, zorgt voor veel druk op jongeren, vaak aangeduid als Generatie Y. De tien punten op het manifest moeten politieke aandacht krijgen en integraal in een nieuw regeerakkoord worden opgenomen. De jongeren zijn op weg naar de premier, om hem voor het oog van de media het manifest aan te bieden. Deze overhandiging vormt het voorlopige sluitstuk van Coalitie-Y. **PerspectieF** blikt terug én vooruit.

Door Jeroen Troost, Annemarie Foppen en Ruben Ros

Coalitie-Y, een brede beweging van politieke partijen en (jongeren)organisaties, is een initiatief van de ChristenUnie. Het is fantastisch dat de partij werk gemaakt heeft van de door Perspectief ingestuurde en aangenomen motie op het partijcongres in november 2017. Wij riepen toen de ChristenUniefractie op om prestatiedruk op de politieke agenda te zetten. Het huidige resultaat – brede aandacht in politiek en media voor prestatiedruk als collectief probleem – is iets waar wij als Perspectief dan ook heel blij mee zijn.

Erkenning | In de afgelopen twee jaar is de publieke aandacht voor prestatiedruk onder jongeren flink toegenomen. Tweed adviesraden hebben hierover gepubliceerd (zie het artikel van Robert van Putten in dit nummer van *Groen*). Ze constateerden, in lijn met Coalitie-Y, diverse belemmeringen voor jongeren, zoals onzekerheid vanwege het leenstelsel, schaarste aan starterswoningen en onzekere arbeidsvoorwaarden door flexwerk. De adviesorganen bevestigen dat politieke keuzes deels de oorzaak zijn van de huidige druk op jongeren. Ze onderschrijven hiermee de problematiek die Coalitie-Y, middels zo'n brede beweging, aan de orde stelt.

Terecht wijst de Christenunie in diverse publicaties het neoliberale denken aan als de oorsprong van deze beleidsmaatregelen. Coalitie-Y streeft naar een samenleving 'waarin we elkaar rust en ruimte gunnen' en geeft richtingen aan. De ChristenUnie is nu aan zet om met barmhartig beleid te komen, beleid dat oog heeft voor mensen die in de knel komen in een prestatimaatschappij die geregeerd wordt door marktdenken. Beleid dat de weerbaarheid van het leven erkent en beleid dat ruimte schept voor ontplooiing van de diverse talenten van mensen om zich in te zetten voor de samenleving. Coalitie-Y is namelijk niet in het leven geroepen om de scherven op te rapen van doorgeslagen marktdenken. Ze beoogt meer dan het bestrijden van symptomen van flexibilisering en liberalisering. De druk op jongeren wegnemen moet samengaan met het structureel bestrijden van de ideologie die hun problemen en die van de gehele samenleving veroorzaakt. Vanuit onze traditie staan we immers voor iets anders: een dienstbare, verantwoordelijke samenleving waarbij mensen tot bloei komen in relatie tot elkaar. Graag formuleren we vanuit Perspectief enkele praktische handvatten die een dergelijke christelijk-sociale samenlevingsvisie kan bieden.

AUTEURS

Jeroen Troost is Bestuurslid Politiek bij Perspectief, de jongerenorganisatie van de ChristenUnie.

Annemarie Foppen is promovenda Religie en Leiderschap aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Ruben Ros is historisch onderzoeker aan de Universiteit Utrecht.

De auteurs hebben deze bijdrage geschreven als leden van een denktank van Perspectief.

Vervolgstappen | De huidige situatie op de woning- en arbeidsmarkt laat zien wat er gebeurt als de economie steeds meer verwordt tot een *race to the bottom*. Starters komen in de knel met hoge huuren en koopprijzen en onzekerheid door tijdelijke contracten. Coalitie-Y vraagt hier aandacht voor. We juichen het toe dat de ChristenUnie de overdrachtsbelasting naar nul wil brengen en werknemers op de arbeidsmarkt meer zekerheid wil geven. Zo mogen er meer kaders komen om de economie rechtvaardiger te maken.

Het leenstelsel is nauw verweven met de financiële problematiek van studenten. Zolang de terugkeer van de basisbeurs nog geen werkelijkheid is, moet alles op alles gezet worden om de schade te beperken. Een goede start zou zijn om banken te verplichten de actuele in plaats van originele studieschuld mee te nemen in de berekening van hypotheek. Tot op heden zorgt het rekenen met de originele studieschuld voor fors lagere hypotheek. Hierdoor hebben starters nog minder kans op een toch al krappe woningmarkt.

Als het individu volledig verantwoordelijk wordt gemaakt voor zijn succes, is falen ook eigen schuld. Een mens kan echter niet worden verplicht om 24/7 te presteren. We willen een samenleving waarin rust meer is ingebouwd. Een goed voorbeeld vinden we bijvoorbeeld in Frankrijk. De RVS wijst er op dat het daar wettelijk is vastgelegd dat werknemers buiten werktijd niet op hun zakelijke e-mail hoeven te reageren.

Maakbaarheid | Bovendien is het leven is niet altijd zo maakbaar als ons wordt verteld. De ChristenUnie moet daar oog

voor hebben. Ieder mens kan in zijn of haar leven voor korte of langere tijd in het leven te maken hebben met tegenslag. Psychologische hulp en schuldhulpverlening dienen toegankelijk te zijn. Daarom zou het goed zijn als de ChristenUnie zich inzet voor het volledig vergoeden van specialistische geestelijke gezondheidszorg. Juist voor kwetsbare jongeren kan een (oplopend) eigen risico een belemmering zijn om de juiste hulp te zoeken. Daarnaast dient de overheid prioriteit te geven aan het verminderen van de lange wachtlijsten in de GGZ.

Ieder mens heeft zijn of haar eigen talenten om bij te dragen aan deze samenleving. De universiteit is niet het summum. Macht, geld en roem zijn niet de hoogst haalbare doelen. Van promovendi tot schoolverlaters en van jonge boeren tot jonge mantelzorgers: iedereen moet de mogelijkheid krijgen zich op zijn of haar eigen wijze te ontplooiën. De RVS merkt terecht op dat er voor topsporters veel mogelijkheden zijn om hun sport te combineren met hun opleiding, maar dat dat voor studenten die mantelzorg verlenen of een taalachterstand hebben, anders ligt. Dergelijke heersende maatstaven knellen en zijn aan herziening toe.

Ademruimte | Coalitie-Y heeft als doel jongeren weer ademruimte te geven. Een christelijk-sociale visie op de samenleving is volgens ons daarom onmisbaar. Dat geeft jongeren hoop, ook in perioden van falen of wanneer het leven minder maakbaar blijkt. Het verschuift de focus van zelfontplooiing naar dienstbaarheid en van een *rat race* naar persoonlijke aandacht. Wat ons betreft blijft de ChristenUnie zich daarvoor inzetten.

Waarom de jeugdhulp verstopt zit

En wat daaraan te doen valt

Binnen de ChristenUnie worden waardevolle initiatieven ingezet voor jonge mensen in onze samenleving. Er is veel aandacht voor de druk en de stress waarin jongeren opgroeien. Vooral ChristenUnie-voorman Gert Jan Segers zet dit punt steeds vaker op de agenda. En terecht zo wil ik betogen. Deze aandacht betekent namelijk ook een erkenning van het aantal kinderen dat uitvalt in deze samenleving en jeugdhulp nodig heeft. Die jeugdhulp is vastgelopen, een andere benadering van jeugdproblematiek nodig. Daartoe geeft dit artikel een aanzet.

Door dr. Bert Wienen

Medicalisering | De afgelopen jaren steeg het aantal kinderen dat een vorm van jeugdhulp nodig heeft weer met 12%. In sommige gemeenten heeft zelfs 1 op de 8 kinderen en/of jongeren jeugdhulp nodig. Deze stijging is niet van recente datum, maar is al jarenlang gaande en vormde (mede) ook de aanleiding voor de overheveling van de jeugdhulp naar de gemeenten. Over deze stijging en de daaruit voortkomende tekorten bij gemeenten is veel te doen. Dat is ook logisch, want niets wijst erop dat deze stijging zal stoppen. Het water staat de gemeenten aan de lippen. Tegelijk dwingt deze situatie ons om ook iets verder te kijken. De stijging van het aantal kinderen dat jeugdhulp nodig heeft wijst op een samenlevingsprobleem en dus op een politiek probleem. Wat zegt het over onze samenleving als kinderen en jongeren alleen staande blijven als zij in grote getale jeugdhulp ontvangen? Hoe kunnen we daar verandering in brengen?

Binnen de jeugdhulp wordt sterk medisch-psychologisch gekeken naar kinderen en problemen van kinderen worden sterk medisch-psychologisch geduid. Het medisch-psychologisch kijken naar problemen betekent dat oorzaken voor problemen allereerst gezocht in het kind (belangrijkste startvraag: “misschien heeft dit kind ADHD?”) of mogelijk in de directe interactie rond het kind (belangrijkste startvraag: “misschien mist deze ouder opvoedingscompetenties”). De medische handelingspraktijk bestaat dan uit een ‘behandeling’ waarbij eerst het nulpunt in kaart gebracht wordt: waar staat het kind nu en wat was de levensloop tot nu toe: classificatie en diagnose. Vervolgens wordt het behandelingsdoel geformuleerd: waar willen het kind en de ouders naartoe. Daarna wordt de route uitgestippeld: welke, liefst wetenschappelijk verantwoorde, praktijken kennen we om dit doel te bereiken?

Een belangrijk nadeel van deze manier van zoeken naar oorzaken van problemen is dat de context buiten beeld raakt. Dat doet de problematiek tekort. Als depressiviteit bij jongeren vooral wordt opgevat als stoornis in het individu, dan is een behandeling vaak het eerste waarnaar men kijkt. Oorzaken van deze depressie *buiten* het individu (de samenleving die doordendert, keuzestress, enz.) blijven buiten beeld. Als bij jongetjes massaal ADHD gediagnosticeerd wordt, blijft buiten beeld dat de jongste jongetjes in de klas deze diagnose krijgen en wordt mogelijk niet de koppeling gelegd met het feit dat de context verwacht dat deze jongetjes steeds langer op hun stoel moeten blijven zitten om aan de cito normen te voldoen.

AUTEUR

Dr. Bert Wienen is associate lector Jeugd aan de Hogeschool Windesheim en zelfstandig adviseur voor gemeenten en onderwijs. Hij promoveerde afgelopen voorjaar op het proefschrift *Inclusive education: from individual to context*. Ook is hij fractievoorzitter van de ChristenUnie in Assen en lid van de VNG-bestuurscommissie Zorg Jeugd & Onderwijs.

Normaliseren | Tegenover het medicaliseren staat het normaliseren. Het normaliseren is een belangrijke doelstelling van de Jeugdwet en wordt al langer bepleit.¹ Dit normaliseren betekent in ieder geval minder gerichtheid op professionele ingrepen. Normaliseren gaat minder uit van het idee dat voor elk probleem een werkzame oplossing is en gaat juist meer uit van het verdragen van problematiek die eigenlijk bij het leven hoort. Onlangs hoorde ik een ervaringswerker de volgende definitie hanteren: “het probleem wel serieus aanpakken, maar niet te groot maken. Liever uitgaan van geruststellen dan van meegaan in de problematiek van de patiënt en daarmee diens probleem alleen maar zwaarder maken”.

Het normaliseren staat echter ook nog voor iets anders: het ruimhartig verdisconteren van de context waarbinnen de problematiek plaatsvindt in de analyse van de oorzaken van problematiek. En juist daarin ligt een belangrijke sleutel. Als we de problematiek van het aantal kinderen met jeugdhulp willen bekijken, dan zullen we moeten uitzoomen en een andere bril dan de medisch-psychologische jeugdhulpbril op moeten zetten.

Uitzoomen | Als we uitzoomen, wordt het probleem van angst, depressiviteit en stress bij kinderen veel interessanter, omdat we dan zien dat we in onze samenleving steeds meer vormen van angst en depressiviteit als problematisch zijn gaan zien. Dat zien we formeel, doordat in de laatste DSM 5 (het handboek voor psychologen en psychiaters waarin de afspraken zijn opgenomen over wat we ziek vinden) veel ruimere criteria zijn opgenomen dan in de criteria in de DSM-uitgaven

ervoor. Dat betekent dat behandeling steeds sneller is gelegitimeerd. We zien het ook informeel: in de samenleving en op sociale media zijn tal van informele verwachtingen waaraan jongeren moeten voldoen, rond bijvoorbeeld studieschuld en baan..

Bij het uitzoomen zien we niet meer alleen het kind als individu of in relatie met de ouders, maar zien we ook de verwachtingen van de context. Neem bijvoorbeeld het perspectief van de school. Daar zien we dat cito-normen steeds verder stijgen, terwijl elk jaar de eindtoets ongeveer op hetzelfde niveau gemaakt wordt. We zien dat steeds meer basisscholen continu-roosters invoeren waarin pauzes korter gemaakt zijn, zodat er veel minder rusttijd- en uitraastijd is voor kinderen. Door toegenomen bio-psychosociale kennis wordt het niet goed presteren van kinderen al gauw toegeschreven aan iets ‘in’ het kind: misschien ‘heeft het wel ADHD’, ‘misschien is hij wel depressief’ of ‘misschien heeft hij wel dyslexie’. Terwijl de vraag over de stijgende verwachtingen aan kinderen, lees het presteren in steeds minder tijd, eigenlijk niet geproblematiseerd wordt.² Dit heeft alles te maken met het feit dat psychologen en jeugdhulpmedewerkers nauw betrokken zijn op scholen.

Preventie | De politiek heeft veel aandacht voor preventie, denk aan het preventieakkoord van Blokhuis. Gemeenten zien preventie als een belangrijke manier om de instroom in de jeugdhulp te beteugelen. Het gevaar is echter dat juist door de vorm waarin preventie nu georganiseerd wordt, steeds meer kinderen jeugdhulp nodig hebben.

“Normaliseren gaat minder uit van het idee dat voor elk probleem een werkzame oplossing is en gaat juist meer uit van het verdragen van problematiek die eigenlijk bij het leven hoort”

Maar preventie gericht op het individu of op de relaties rond het individu bereiken veelal het tegenovergestelde. Als het gevoel van een jongere is dat hij of zij de wereld niet kan overzien door alle keuzes die hij of zij moet maken en hij of zij het gevoel heeft daar alleen voor te staan, dan heeft preventie met als doel de jongere weerbaarder te maken (met als expliciete boodschap: ‘inderdaad, jij moet het alleen doen, wil je in deze maatschappij staande blijven’) niet veel nut. Als we onzekere ouders massaal bestoken met wat goed ouderschap is (ouderschapscurssussen, de 1000-dagen aanpak) waaraan ze niet kunnen voldoen, dan bekrachtigen we alleen maar de onzekerheid en de stress rondom opgroeien en opvoeden, in plaats van dat we het normaliseren.

Binnen het domein van jeugd is daarbij een opvallende verschuiving waarneembaar, ook binnen de ChristenUnie. Waar we tot een aantal jaren geleden de be-

scherming van het gezin tegen invloeden vanuit buitenaf erg belangrijk gevonden werd, lijken nu de dominante mores te worden dat het gezin vooral beschermd moet worden tegen bedreigingen van binnenuit. Bedreigingen zoals dat ouders hun kind niet opvoeden volgens de wetenschappelijke standaarden. ‘Een kind opvoeden kan eigenlijk niet meer zonder professionele hulp of kennis’, zo lijkt de nieuwe preventieve norm.

Agenda voor de ChristenUnie | Maar wat dan wel? Allereest zou het goed zijn om vast te stellen dat het leven niet causaal begrepen moet worden. Het leven loopt niet in een rechte lijn van A tot Z waarbij elke goede keuze automatisch leidt tot gezonde individuen. Daarbij is een mens afhankelijk van andere mensen en wordt hij ook pas mens naast de andere mensen. Bij dit leven hoort een

zeker lijden. Iedereen krijgt te maken met weerstand, met perioden van bloei maar ook van tegenslag en dat is helemaal niet erg. Dit lijden wordt pas erg als de omgeving je laat geloven dat lijden niet hoeft (social media), of als de overheid zelf uitstraalt: lijden hoeft niet, want voor elk probleem kopen wij een oplossing in. Een oplossing die te verkrijgen is bij de overheid: jeugdhulp.

Daarnaast zou preventie moeten gaan om uitzoomen en verder kijken. Een herziening van de manier waarop ons onderwijs is georganiseerd is nodig. De sleutel voor echt zinvolle preventie ligt in de herwaardering van het onderwijs: zorg voor voldoende tijd voor leerlingen, voor voldoende docenten, voor langere schooldagen (in plaats van ingedikte continuroosters). Zorg ook voor leraren die hun vak weer gaan zien als een vak waarin men expert is op het gebied van de ontwikkeling van kinderen. Als dat vak weer aanzien krijgt lopen niet meer de psychologieopleidingen vol, maar de lerarenopleidingen.

Ten slotte gaat het nu bij preventie nog te veel over individuen die ‘regisseur’ van hun eigen gezondheid moeten zijn. Alsof pech of een ziekmakende context niet meer bestaan. En als het met die individuen niet meer gaat, dan moeten ze aan de bak. Dan worden ze gestimuleerd en uitgedaagd om de juiste keuzes te maken. En natuurlijk, daar zit ook echt wel een kern van waarheid in. Toch zouden we meer dan ooit moeten kijken naar het collectief. Collectieve preventie door het aanpassen van de eisen die in de samenleving leven. Dat begint bij het inzien dat het enorme aantal kinderen dat jeugdhulp nodig heeft vooral een symptoom is van de samenleving die we hebben gebouwd.

In dit betoog gaat het vooral om kinderen en jongeren die te maken hebben met angst en depressiviteit. Preventie is dan niet alleen angst en depressiviteit normaliseren (door campagnes op te zetten, zoals de ‘hey-campagne’ in 2018), maar gaat ook over het bouwen van contexten waarin kinderen deze angst en depressiviteit niet ontwikkelen. Dat kan door terugkeer van rust in het onderwijs, als we cijfers op de basisschool afschaffen, door een verbod op het openbaar maken van toetsgegevens en door de nadruk op excellentie in het onderwijs stoppen. Dat kan als de keuzestress vermindert omdat jongeren geen studieschulden opbouwen en omdat we ouders vooral laten weten dat opvoeden niet makkelijk is en gepaard gaat met onzekerheid en uitproberen.

Ander ideaal | Tegen deze achtergrond vind ik de aandacht die Gert Jan Segers voor de druk op jongeren heeft ook zo belangrijk. Het gaat erom de strijd aan te binden met de samenleving die juist die concurrentie tussen individuen (‘je moet het leven zelf maken’) op het oog heeft, die maar blijft benadrukken dat mensen de goede keuzes moeten maken. Echte preventie gaat over een ander ideaal en een andere vorm van samenleven. Dan blijft er juist ook ruimte voor jeugdhulp voor kinderen die echt psychisch ziek zijn en voor gezinnen waarin sprake is van groot gevaar. Want ook dat past de ChristenUnie; we bannen gebrokenheid deze wereld niet uit.

Vergeet het mbo niet

De school als gemeenschap voor jongeren onder druk

We kennen allemaal wel de verhalen, uit het nieuws of uit de eigen kennissenkring, van jongeren onder druk. De schrikbarende verhalen over burn-out bij mensen op jonge leeftijd. Veel aandacht gaat uit naar studieschuld en prestatiedruk op hbo en universiteit. Tegelijkertijd volgt veertig procent van alle jongeren een mbo-opleiding. Een enorme groep jongeren blijft in deze discussie dus vaak onderbelicht. Terwijl anekdotische verhalen genoeg aanleiding geven om te bezien of zij wel genoeg kansen krijgen om een waardevol leven op te bouwen. Juist de christelijk-sociale politiek moet aandacht hebben voor groepen die niet of minder gezien worden.

Door Koen van Haeften, Gerrit van den Berg en Bram Rebergen

Probleemschets | De jongeren van nu ervaren veel druk vanuit studie, werk en omgeving. Youth for Christ was bereid een enquête uit te zetten onder haar jongerenwerkers. Uit deze steekproef bleek dat al deze jongerenwerkers herkennen dat er prestatiedruk bestaat onder mbo-jongeren. De jongerenwerkers signaleren een constant gevoel van tekortschieten, grote zorgen over de toekomst en onzekerheid over het zelfbeeld door de invloed van social media en de druk vanuit ouders. De effecten van deze druk zijn volgens deze jongerenwerkers voornamelijk stress, spanning en slapeloosheid. Ook zien ze depressies en burn-outs ontstaan bij de jongeren met wie ze werken. Een enkeling vervalt zelfs tot criminaliteit of radicaliseert om een uitweg te vinden uit de toenemende druk.

Financiën een uitputtende zaak | Financiën zijn een belangrijke oorzaak van druk, stress en burn-out. Ongeveer twee op de vijf mbo'ers kampt met schulden. Dat heeft verschillende oorzaken. mbo'ers krijgen pas vanaf hun achttiende levensjaar studiefinanciering, tot die leeftijd moeten ze uitwijken naar reguliere banken voor leningen. Voor sommige mbo opleidingen moeten studenten dure materialen, gereedschappen en apparatuur aanschaffen. Niet alle mbo'ers hebben recht op een OV-kaart bij een leer/werk traject en ze krijgen ook geen vergoeding van de stageplaats voor de gemaakte reizen. Soms hebben ze ook nog een financieel krappe thuissituatie.

Dit leidt er toe dat één op de vijf moeilijk rondkomt en vaak geld tekort heeft.¹ Een deel van de studenten is afhankelijk van de voedselbank. Uit ervaringen van mbo-docenten blijkt dat studenten met schulden vaker afwezig zijn, moe zijn door veel werken, weinig aandacht aan school besteden, hun studiekosten moeilijk kunnen betalen of zelfs stoppen met school. Daarnaast belemmeren schulden de jongeren een toekomst op te bouwen. Ze zijn meer bezig met het aflossen dan met de toekomst. Het verdiende salaris van de bijbaan wordt direct gebruikt voor het aflossen van schulden.

'MBO is niet goed genoeg' | Maar er zijn meer probleemorzaken. Lisanne den Hartog, bestuurslid van de Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs, stelt dat jongeren hoge druk ervaren omdat ze het gevoel hebben dat de samenleving het mbo niet goed genoeg vindt: 'Je moet wat extra doen naast je opleiding,

AUTEURS

Koen van Haeften is fractievertegenwoordiger voor CU/SGP in de gemeenteraad van Den Haag.

Gerrit van den Berg is woordvoerder bij de ChristenUnie-fractie in de Tweede Kamer.

Bram Rebergen is directeur bij Youth for Christ.

De auteurs volgden de ChristenUnie-masterclass in 2018-2019. In het kader daarvan deden zij onderzoek naar prestatiedruk onder MBO-jongeren. Dit artikel is daarvan een uitwerking.

en als dat niet lukt dan ben je niet goed genoeg'. Ook de mbo-raad stelt dat het mbo het imago heeft dat het 'niet goed genoeg' is. Tjark Kremer, docent op het ROC-Mondriaan geeft aan: "voor veel jongeren is het mbo echt het eindstation. Niet iedereen kan doorstuderen en dat is ook goed! Terwijl de druk er zeker wordt gelegd om door te moeten studeren, veel ouders verlangen dat hun kind doorstudeert tot het wo".

Ook ervaren mbo'ers een grote druk om het sociaal allemaal goed te moeten doen. Dit komt ook terug in onze enquête, het interview met Tjark Kremer en we lezen het in de kranten. De "Instagram-werkelijkheid" is van uiterst belang. Je moet op sociale media een fantastisch leven hebben, je moet de mooiste kleren dragen en de nieuwste telefoon en gadgets hebben. Je kan niet tonen dat je krap bij kas zit, dat je een moeilijke thuissituatie hebt of dat je de opleiding niet goed kan afronden.

Christelijk-sociaal perspectief | Hoe verder? In de christelijk-sociale traditie gaat het om het bevorderen van rechtvaardigheid. Het is in onze ogen onrechtvaardig als jongeren door ontwikkelingen in de samenleving een onevenredig grote druk ervaren. Dan moeten we u recht doen en hen steunen als samenleving, schoolgemeenschap en overheid. Daartegenover staat dat oplossingen in de eerste plaats uit het onderwijs zelf moet komen. De scholen zijn gemeenschappen met hun eigen rol en verantwoordelijkheid. De overheid heeft daarbij een rol in het scheppen van de randvoorwaarden waarin de scholen en het onderwijs het probleem kunnen

aanpakken. We moeten een balans zoeken tussen alles overlaten aan het zelfredzame individu en al het heil verwachten van de overheid.

De verzetstheoloog Bonhoeffer schreef het prachtige boekje *Leven met elkander*. Dat gaat over de kerk, maar er zitten ook lessen in voor de (school)gemeenschap. Het samen optrekken en uithouden met mensen die je gegeven zijn tot wederzijds heil. Wij pleiten daarom voor een grotere verantwoordelijkheid voor de scholen voor de ontwikkeling van de jongeren in brede zin. Scholen moeten inzetten op de ontwikkeling van de leerlingen als mens. Denk aan mentoraat waar het echte gesprek wordt gevoerd. Lisanne den Hartog geeft daar nog een toevoeging op: "ouderejaars of afgestudeerden kunnen van fantastische invloed zijn door jongerejaars te mentoren en te begeleiden. Daar is echt veel voordeel te behalen".

De gemeenschap van de klas kan niet goed functioneren bij grote klassen en het zou daarom goed zijn om binnen de scholen een structuur met kleinere groepen te ontwikkelen. Het is aan de scholen om randvoorwaarden te creëren waarbinnen een gemeenschap kan ontstaan. Tjark Kremer geeft aan dat wanneer het Ramadan is en veel studenten er niet zijn, hij gelijk meer tijd heeft voor het individu om een goede begeleiding te geven als docent. Hij ziet ook een groot verschil in gemeenschap en in persoonlijke aandacht tussen de grote instellingen "leerfabrieken" en een kleinere school zoals het Hoornbeek College.

De overheid moet het mandaat geven aan scholen om expertise binnen te halen om jongeren echt te begeleiden op school als ze vastlopen door de gevolgen van prestatiedruk. Judith Metz, lector Youth

Spot aan de Hogeschool van Amsterdam, sluit hier zich bij aan: “scholen moeten in positie gebracht worden om expertise in te zetten. De weg naar de reguliere hulpverlening is vaak vertragend en complex, scholen kunnen sneller acteren op risicovolle situaties”.

Ook zou de overheid actie moeten ondernemen om de financiële druk op mbo studenten te verlagen. Een mogelijkheid hiervoor is het vervroegen van het recht op studiefinanciering. Waarom krijgt een mbo'er pas vanaf zijn achttienste levensjaar studiefinanciering en het recht op lenen bij DUO? Als je nominaal je schoolperiode doorgelopen hebt dan ben je ongeveer zestien jaar als je begint met het mbo. Dat betekent dat je nog twee jaar moet wachten op je studiefinanciering en dat terwijl je vooral in het eerste jaar de meeste materialen moet aanschaffen.

Imago verbeteren | Naast het ontwikkelen van gemeenschap in het mbo moet ook aan imagoverbetering van het mbo gewerkt worden. Het is ongehoord dat er zoveel mbo-studenten zich niet goed genoeg voelen omdat ze ‘slechts’ het mbo doen. Om nog maar niet te spreken over hoe hbo en wo'ers spreken over de MBO-studenten. Een mbo-studie is zeer waardevol!

Niet het hbo of wo, maar het mbo zou de maatschappelijke norm moeten zijn, stelt lector Metz. Dat geldt juist ook in de politiek. Bij veel politieke thema's zoals duurzaamheid wordt vaak beleid gemaakt dat gericht is op het hoger opgeleide segment van de samenleving terwijl er te weinig wordt gedaan om tegemoet te komen aan de zorgen en problemen van mensen met een mbo achtergrond.

Conclusie | Naast alle aandacht voor de prestatiedruk onder hbo/wo-studenten blijkt uit ons onderzoek dat we ook zeker de mbo-jongeren niet moeten vergeten. Ook zij ervaren druk die leidt tot psychische klachten. Wij zijn ervan overtuigd dat het ontwikkelen van de gemeenschap en het verbeteren van het mbo-imago positieve effecten zullen krijgen. Het mbo is zeer divers, waardoor het risico ontstaat dat vanuit de politiek een brede oplossing wordt doorgevoerd die maar voor een kleine groep positief effect heeft. Scholen en klassen moeten daarom zelf verantwoordelijkheid nemen om de maatregelen toe te passen die zinvol zijn in hun situatie. Laat de ChristenUnie voorop lopen in de herwaardering van het mbo.

‘Eindelijk een mens, net als ik!’

Als Adam zijn vrouw ontmoet, roept hij: ‘Eindelijk een mens, net als ik!’ De mens is een sociaal wezen. Vanaf de geboorte leer je in afhankelijkheid onafhankelijk worden. In het gezin leer je samenleven. Daar worden waarden, normen en tradities overgedragen, afgewezen en verweven met het eigen leven.

Onlangs was ik met mijn (schoon)kinderen in het stadje van mijn jeugd. In een omtrek van 300 meter lagen thuis, school, kerk en de sloot met kikkervisjes. Gezin, school, kerk en de meeste burens putten bovendien uit dezelfde traditie. Toen later als student stevig aan mijn fundamenten werd geschud, kon ik voortbouwen op een stevige kern, geworteld in een lijn van generaties her.

Mijn kinderen worden volwassen in een andere wereld. Ze weten meer dan vorige generaties en zien meer dan ze lief is. Ze horen dat autonomie en zelfverwerkelijking het hoogst haalbare zijn en voelen de hoop van hun ouders dat zij het nog beter zullen doen. Met het verlies van de eeuwigheid verwordt dat geregeld tot een panische race tegen de tijd. Bovendien, aan wie of wat ze zich daarbij kunnen spiegelen is relatief. Tradities zijn op drift en de wereld is een kakofonie van opinies en oordelen: wat hier goed is, is daar verwerpelijk en omgekeerd. Je moet het intussen zelf maar weten en daarmee word je je eigen vader, moeder, god. En dat maakt onzeker.

Mijn kinderwereld was niet zaligmakend. Toch ben ik het vermogen om tradities van generatie op generatie over te dragen gaan herwaarderen nu ik zie hoe het gebrek aan bodem vandaag veel jongeren parten speelt. Er ligt een schone taak voor opvoeders om de tijd te nemen om met jongeren te delen welke waarden je drijven en hoe je je levenspad gaat, je momenten van zingeving en van wanhoop en verdriet te vertellen. Een mens wordt namelijk zichzelf in relatie met anderen met wie hij zich verbonden weet. Zei Adam het al niet? ‘Eindelijk een mens, net als ik!’

COLUMNIST Els Kooij is fractievoorzitter in de gemeente IJsselstein en in het dagelijks leven zelfstandig interim-directeur en coach in het onderwijs.

De stad vertragen

Hoe de lokale politiek rust kan bevorderen

Soms beginnen mensen aan wie ik vertel dat ik voor de ChristenUnie werk over de zondagsrust en dat veel dingen van onze partij niet zouden mogen en dat ze dat betuttelend vinden. Dit kwam bijvoorbeeld ook aan de orde tijdens een studentendebat in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2018. Toen het onderwerp 'verruiming openingstijden van ondernemers' aan bod kwam vond ik het recht van rust voor bewoners in de binnenstad van groter belang dan ruimere openingstijden voor horecabezoekers. Al helemaal bij een studentendebat is dat natuurlijk geen erg populaire uitspraak...

Door Pim Steenbergen

Aan dit voorval moest ik denken toen wij in de zomer van 2018 als ChristenUnie Utrecht nadachten over de thema's die wij in het aankomende politieke jaar op de kaart wilden zetten. Op welke punten konden wij, als relatief kleine fractie (2 van de 45 zetels) binnen de gemeenteraad van Utrecht, onszelf onderscheiden en binnen de stad een verschil maken? Op alle punten die wij als partij belangrijk vinden, is 'oog voor de ander' het onderliggende motief. Juist deze aandacht voor elkaar lijkt in de vluchtige wereld van vandaag onder druk te komen staan. Het is niet slechts de zondagsrust, maar rust in het algemeen die in de stad lijkt te zijn verdwenen. Meer aandacht voor elkaar door het terugbrengen van rust in de stad heeft dan ook sinds de zomer van 2018 een hoge prioriteit op onze politieke agenda gekregen. Rust is voor ons als ChristenUnie Utrecht de invalshoek geworden om lokale vraagstukken te benaderen: het is de lens waardoor wij naar problemen in de stad zijn gaan kijken. Dat kan zowel in het sociale domein als in het ruimtelijke domein.

Rust en aandacht | In de hectiek van alle dag houdt rust nauw verband met het sociaal domein: intermenselijke relaties zijn voor een groot deel gebaseerd op het geven van aandacht aan elkaar. Vandaag leven we in een samenleving waar we aan meer prikkels onderworpen zijn dan ooit tevoren, waardoor gebrek aan aandacht voor elkaar op de loer ligt. Paradoxaal genoeg zijn we vandaag de dag bereikbaarder voor elkaar dan ooit, maar tegelijkertijd lijkt echte aandacht voor elkaar onder druk te staan. Het inbouwen van rustmomenten in het dagelijks leven van de Utrechtse burger kan helpen om deze aandacht en daarmee intermenselijke relaties te borgen.

Een deel van onze aandacht gaat uit naar jongeren en studenten. Dat krijgt momenteel veel aandacht van de landelijke politiek, denk aan Coalitie-Y (zie andere bijdragen in dit nummer van *Groen*). Stress onder studenten is ook een belangrijk thema in Utrecht, een stad met een grote studentenpopulatie. Om in te spelen op deze maatschappelijke ontwikkeling, hebben wij in september 2018 als ChristenUnie Utrecht samen met andere partijen in de gemeenteraad en partners binnen de stad een conferentie georganiseerd over studentenwelzijn. Voor deze conferentie werden relevante partijen op het gebied van (mentale) gezondheidszorg uit de stad uitgenodigd om hun expertise te delen. De onderwerpen die aan bod kwamen waren: wat is de aard en de omvang van de zorgproblematiek van studenten?

AUTEURS

Pim Steenbergen is fractiemedewerker bij de gemeenteraadsfractie van de ChristenUnie Utrecht. Hier is hij verantwoordelijk voor de woordvoering op de onderwerpen Werk & Inkomen, Financiën, Cultuur en Publieksdienstverlening. Daarnaast volgt hij een master Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Hoe kunnen we de zorg voor studenten bereikbaarder maken? Hoe kunnen relevante partijen in de stad beter samenwerken?

Een jaar na het genoemde congres zijn er al een aantal mooie lokale resultaten behaald. Zo is een website (www.studentenzorgwijzer.nl) ontwikkeld waarop jongeren en studenten het zorgaanbod kunnen vinden van de verschillende zorgaanbieders binnen de gemeente. Dit maakt het voor jongeren eenvoudiger om zorg op maat te vinden. Daarnaast worden nieuwe studenten, tijdens de introweken, nu gestimuleerd om zich in te schrijven bij een huisarts in de stad. Vaak blijven studenten namelijk nog ingeschreven staan bij hun ouder(s) / verzorger(s). Wanneer studenten zich inschrijven bij een huisarts in hun eigen stad, kan dit de drempel verlagen voor studenten om aan te kloppen bij de huisarts als ze psychische en fysieke klachten ervaren. Ook is er een handleiding ontwikkeld voor vertrouwenspersonen binnen studenten- en studieverenigingen. Deze handleiding biedt handvatten voor vertrouwenspersonen om stress en prestatiedruk onder studenten te herkennen en bespreekbaar te maken.

De studentenperiode kenmerkt zich mede door een zoektocht naar zelfstandigheid. Dat kan gepaard gaan met stress en angst. Lange wachttijden in de zorg kunnen daarbij afschrikkend werken. Een oplossing voor dit probleem zou het vergroten van de bekendheid van de Praktijkondersteuner Huisartsenzorg (POH-er) onder studenten kunnen zijn. Dit is een gespecialiseerde ondersteuner die de meeste grote huisartspraktijken in dienst hebben waar je terecht kan voor laagdrempelige vragen op het gebied van

mentale gezondheidszorg. In het algemeen is het belangrijk om zowel stress- en angstklachten onder studenten zelf bespreekbaarder te maken, en anderzijds de drempel voor medische zorg om deze klachten te verhelpen te verlagen. De lokale politiek heeft een verantwoordelijkheid om de betrokken partijen in de stad die hieraan willen meewerken samen te brengen en kaders te scheppen om dit onderwerp aan te pakken.

Kwetsbaren ondersteunen | In een grote stad waar veel mensen in de bloei van hun leven staan en veel ontwikkelingen doormaken, gaat de wereld soms iets te snel of halen gebeurtenissen een mensenleven in. Voor ons als fractie zijn dit bij uitstek de mensen voor wie we aandacht willen hebben. Sinds onze deelname in het college zijn er op dit vlak een aantal mooie resultaten geboekt. Zo kunnen jongeren die in de schulden zitten tegenwoordig door een jongerenfonds ademruimte krijgen om aan (vaak complexe) oorzaken van deze schuld te werken. De gemeente koopt de schuldenlast van de jongeren op en treft een regeling met hen. Zo krijgen jongeren rust in hun hoofd omdat ze zelf niet meer in contact staan met schuldeisers en zich kunnen concentreren op de toekomst, middels werk en opleiding.

In een steeds verder digitaliserende omgeving kan enkel een beroep doen op de dienstverlening van de gemeente mensen ook onnodige stress opleveren. Een afspraak maken met de gemeente gaat enkel nog via de website en bij binnenkomst op het stadskantoor wordt je doorverwezen door middel van een QR-code op je smartphone. Heel handig voor

een grote meerderheid van de inwoners, maar niet voor iedereen. Daarom hebben we als fractie gepleit voor het behoud van 'binnenlopen' op ons stadskantoor. Voor mensen die niet digitaal vaardig zijn is er een balie waar ze zich kunnen melden en zullen ze niet naar huis gestuurd worden voordat ze een ambtenaar spreken van de juiste afdeling. Dit is een mooi voorbeeld van het behoud van de menselijke maat binnen het sociaal domein.

Ouderen | Door de grote aandacht voor prestatiedruk onder jongeren moeten we oppassen dat we de mentale gezondheid van ouderen niet uit het oog verliezen. Wellicht komt het juist wel door de stress en prestatiedruk onder jongeren dat ouderen vereenzamen. Hebben studerende kinderen die ver van hun grootouders vandaan wonen en druk zijn met het vullen van hun cv wellicht minder tijd voor hun grootouders? Dit kunnen we niet zomaar oplossen, maar er zijn wel mogelijkheden om dit lokaal onder de aandacht te brengen. (Zie ook het 'vergrijzingsnummer' van *Groen* afgelopen voorjaar, 2019 nr. 2 – noot van de redactie.)

Zorg bijvoorbeeld dat er voor ouderen niet alleen een bingo wordt georganiseerd, maar ook lezingen door studenten om ouderen die hier behoefte aan hebben intellectueel uit te dagen. Ook kan het faciliteren van gesprekken (niet perse vanuit een religieuze invalshoek) over zingeving ouderen de mogelijkheid bieden om te reflecteren op hun leven en dit te delen. Uit een lokale steekproef blijkt dat dat hier grote behoefte aan is.¹

Wellicht zou dit juist in samenwerking kunnen gaan met studenten die prestatiedruk ervaren, misschien kan contact

met iemand die veel levenservaring heeft juist erg relativerend werken voor iemand die stress ervaart. Politiek gezien hebben we in het najaar van 2019 bij het debat over de volksgezondheidsnota een amendement ingediend om gezond ouder worden als apart speerpunt in de nota op te nemen. Hiernaast hebben we ook een amendement ingediend om mentale gezondheid meer aandacht te geven.

Fysieke rustplekken | Utrecht is samen met Almere de snelst groeiende stad van Nederland. Dit biedt een hoop kansen voor de ontwikkeling van de stad en het doen van investeringen. Deze groei kan echter ook een keerzijde hebben: lukt het nog wel om met zo veel mensen op een relatief klein oppervlakte te wonen? Als stad willen we geen extra mobiliteit, dit betekent dus dat we kiezen om te bouwen in de buurt van bestaande OV-knooppunten. We zetten hierbij als gemeente Utrecht voornamelijk in op inbreiding en verdichting: dit betekent kortgezegd dat we meer mensen per vierkante kilometer willen huisvesten. Dit klinkt efficiënt maar kan ook problemen met zich meebrengen. Zo is er in Utrecht bijvoorbeeld een appartementencomplex (Max-flat) waar niet eens meer naamplaatjes bij de deurbellen en brievenbussen staan. Mensen weten letterlijk en figuurlijk niet wie hun burens zijn.

In Utrecht wordt momenteel ook een geheel nieuwe woonwijk gecreëerd, de Merwedekanaalzone. In de projectplanning van deze wijk probeert de gemeente te garanderen dat in deze wijk waar veel mensen dicht op elkaar gaan wonen, voldoende plekken zullen zijn om aan

het drukke en haastige stedelijk leven te ontsnappen. Dit kan gerealiseerd worden door groene plekken te creëren aan de rand van de wijk maar kan ook door letterlijk een plek van stilte te creëren. Als ChristenUnie-fractie is onze droom eigenlijk een Utrechtse versie van de St. Pauls Cathedral die in New York staat. Deze plek van stilte aan één van de drukste straten van de wereld – Fifth Avenue in New York – spreekt zeer tot de verbeelding.

Het creëren van een grote kathedraal in de Merwedekanaalzone past wellicht niet bij de Nederlandse calvinistische inborst en bij het businessmodel van projectontwikkelaars, maar is wel een mooi symbool ter inspiratie. De concrete vraag die hieruit voortvloeit is: hoe kunnen we in stedelijke ontwikkeling rekening houden met plekken van rust en ruimte voor ontmoeting? Kan er een multifunctionele ruimte gebouwd

worden waar bijvoorbeeld op zondag kerkdiensten gehouden kunnen worden, tijdens de lunch stilte-uurtjes of overdag een ruimte voor ontmoeting?

Stille stad | Ten slotte, niet alleen in figuurlijke zin missen we de verstillingsplekken in de stad, maar ook letterlijk kan het gebrek aan stilte in de stad opvallen. Toen wij ons verdiepten in dit thema stuitte wij op een gemeentelijke kaart met plekken waar het vandaag nog 'stil' is. Deze kaart laat zien hoe kostbaar rust ook is in termen van ruimte in de stad, want de kaart laat zien hoe schaars stilteplekken in de stad zijn, vooral ook in het centrum. Tegelijkertijd maken deze stille gebieden ook trots, het zijn plekken die wij als ChristenUnie Utrecht meer zijn gaan waarderen en koesteren. De rust is niet weg, we moeten alleen stil zijn om haar te kunnen vinden.

Bron: <http://www.utrechtmilieu.nl/stil/>

Verdiepen.

De kunst van het ongelukkig zijn
Dirk De Wachter | Amsterdam: LannooCampus, 2019

Onze samenleving is er een geworden van de hoogste pieken, van het steeds beter, verder en hoger. Maar de pieken vullen de dalen niet op. We zien geen onderscheid tussen wat ons heel even gelukkig maakt en wat het leven echt zin geeft. Hoe kunnen we dat onderscheid weer leren maken? Wat kunnen we winnen uit een meer eerlijke omgang met de ups en downs van het leven, en met elkaar? En wat betekent dat eigenlijk precies, 'gelukkig zijn'?

Hoge verwachtingen. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019
Sociaal Economische Raad (SER), 2019

Er tekent zich steeds duidelijker een maatschappelijke scheidslijn af tussen jongeren met meer en minder kansen. Wie de juiste relaties heeft, heeft meer kans op interessant werk, op hulp bij financiële tegenslagen en op een soepeler combinatie van werk en zorg. Wie dergelijk 'sociaal kapitaal' niet van huis uit meekrijgt, heeft het een stuk moeilijker. De SER-verkenning beschrijft zowel de kansen als de knelpunten die jongeren op hun pad tegenkomen terwijl ze hun leven opbouwen.

Subversive Sabbath. The Surprising Power of Rest in a Nonstop World
Andrew Swoboda | Grand Rapids: Baker Publishing Group, 2018

In een wereld die opgejaagd wordt door continue activiteit, met angst en burn-out tot de gevolgen, vraagt dit boek naar de betekenis van de sabbat. Dit eeuwenoude Hebreeuwse woord, overgeleverd vanuit de joodse traditie en het Oude Testament, krijgt in het werk van Swoboda hernieuwde vitaliteit. De auteur brengt de individuele en gemeenschappelijke dimensies van de rustdag naar voren. Daarmee helpt hij niet alleen de vreugde van de wekelijkse rustdag herontdekken, maar voorziet hij ook in de betere argumenten voor de rustdag.

De bijlesgeneratie. Opkomst van de onderwijscompetitie
Louise Elffers | Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017

De uitgaven aan bijlessen groeiden de afgelopen jaren explosief. Waarom zijn ouders tegenwoordig zo gespist op goede schoolprestaties? En waarom geven ze steeds meer geld uit aan extra onderwijs buiten school? Dit boek vertelt hoe ontwikkelingen in onderwijs en samenleving een onderwijscompetitie hebben aangewakkerd. Het boek toont waarom het zo lastig is om aan de onderwijscompetitie te ontkomen, ook al nemen ouders zich voor om niet die vmbv-vrezende vader of moeder te worden die er met hagen en wurgen een hoger niveau uit probeert te slepen.

Rusteloosheid. Pleidooi voor een mateeloos leven
Ignaas Devisch | Amsterdam: De Bezige Bij, 2016

We werken minder, maar we hebben meer te doen. We hebben meer vrije tijd, maar we slapen minder. Terwijl we klagen over de drukte, de gejaagdheid en dreigende burn-outs, plannen we onze dagen vol. Wie denkt dat rusteloosheid een ziekte is van deze tijd, heeft het mis. Al eeuwenlang zoekt de mens een uitweg voor een probleem dat hij zelf veroorzaakt: een te vol leven. Maar is die rusteloosheid werkelijk een probleem, of is het juist een van onze voornaamste drijfveren?

Boeken.

46 (Te) vrolijk perspectief op economie

Recensie: *Waarom werken we zo hard?*

48 Zoeken naar christelijke zorg

Recensie: *Christelijke zorg*

(Te) vrolijk perspectief op economie

Door Roel Jongeneel

Govert Buijs
Waarom werken we zo hard? Op weg naar een economie van vreugde
Amsterdam: Boom, 2019
180 pagina's

Het boek *Waarom werken we zo hard?* van Govert Buijs is de uitgewerkte versie van de inaugurele rede die hij op 24 mei 2018 hield bij de aanvaarding van de Goldschmeding leerstoel 'Economie in relatie tot civil society'. Toen was de hoofdtitel van zijn oratie *Waartoe is de economie op aarde?* en was de ondertitel hetzelfde als die van het boek nu: *Op weg naar een economie van vreugde*.

In zijn rede en ook in het boek doet Buijs eigenlijk vier dingen. 1) Allereerst probeert hij een verklaring te geven waarom we eigenlijk een economie hebben. Daarbij gaat het hem er niet alleen om het verschijnsel 'economie' te begrijpen, maar ook om de bedoeling of zin ervan te pakken te krijgen. Het inzicht over de bedoeling van de economie wil hij dan gebruiken om vervolgens 2) te gaan kijken hoe dit nu in de afgelopen zestigduizend jaar wereldgeschiedenis heeft uitgewerkt. Wat zien we als we naar de geschiedenis kijken en heeft de economie aan haar bedoeling beantwoord? Buijs is daarover niet positief, maar ziet 3) een

kritische tegenbeweging die hem hoopvol stemt. Echter, die tegenbeweging 'heeft het erg moeilijk gekregen, intellectueel en praktisch en lijkt vast te lopen in haar eigen succes'. 4) Er is een nieuwe start nodig, aldus Buijs, en daarvoor schetst hij een aantal contouren.

Veel mensen denken waarschijnlijk dat er zonder economie 'geen brood op de plank' komt. Volgens Buijs is dit een simpel maar foutief antwoord. Buijs ziet de rol van de economie meer gelegen in de 'franje van het menselijke' (beleving, plezier) dan in het basale. Mensen zijn creatief maar tegelijkertijd ook hulpbehoevend. Mensen zijn genoodzaakt om samen te werken, en kunnen dit ook (de mens is coöperatief ingesteld). En mensen hebben de eigenschap dat ze zaken kunnen waarden. Dat alles bij elkaar vormt de 'antropologische vloer' waarop de economie rust. Economie creëert 'vreugde' omdat de samenwerking een beter resultaat oplevert dan ieder op zijn eentje had kunnen realiseren.

De wereldgeschiedenis is volgens Buijs een verhaal van geweld, onderdrukking en slavernij. Hij noemt dit 'involutie': de mens is in staat structuren en imperia te bouwen die de menselijke bloei schaden en de economie degenereren in relatie tot haar oorspronkelijke bedoeling, ook al lijkt voor het oog alles nog zo normaal.

De hoop zoekt Buijs in de verschillende alternatieven die wereldwijd zijn ontwikkeld en in de 'protestliteratuur' met het Oude Testament als sleutelvoorbeeld. Het is 'de ontdekking van de agapè, de gevende liefde, die hoop geeft en vreugde beloofd, zonder daarbij de donkere kanten van het bestaan te ontkennen. De Schotse moraalfilosoof en vader van de economie Adam Smith heeft de

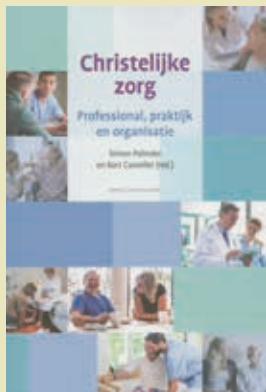
werking van een dergelijke burgerlijke economie prachtig beschreven. Daarna gaat het mis als er een andere definitie van economie in zwang raakt waar de moraal van is geamputeerd. Dit leidt ertoe 'dat de markt altijd klopt, los van onze moraal' en dat economie wordt opgevat als 'transactionalisme'.

Buijs ziet het transactionalisme als een doodlopende weg en als benedenmaats. Hij houdt een pleidooi voor een economie van vreugde (vreugde gaat dieper dan 'geluk'), waarin er sprake is van een nieuwe verhouding mens-natuur, waarin we stappen maken in de dematerialisatie van de economie, waarin flexibilisering en zekerheid op de arbeidsmarkt opnieuw wordt vormgegeven, waarin kapitaal en arbeid worden gevat in een Rijnlandse economische orde. *Last but not least* pleit hij voor een eerherstel van de oude deugden.

Is daarmee de vraag "waarom werken we zo hard?" beantwoord? Is werken bittere noodzaak om te overleven? Economie moet volgens Buijs in het rijk van de vrijheid worden geplaatst en heeft primair met 'de versiering van het leven' te maken. Dat vreugdevolle is volgens hem zelfs de kern van de economie. Wie (te) veel werkt lijkt dus vooral erg dom. Ik denk dat Buijs verhaal op dat punt te idealistisch is: voor velen (en echt niet alleen in de derde wereld) speelt het basale een dominante rol. Buijs lijkt voorbij te gaan aan de oude en nieuwe armoede. De zin van de economie ligt primair in het voorzien van dat wat nodig is. Wat daar voorbij gaat is toegift.

Zoeken naar christelijke zorg

Door Thijs Tromp, directeur Reliëf en hoogleraar diaconaat aan de PThU

Simon Polinder & Bart Cusveller
Christelijke zorg. Professional, praktijk en organisatie
Heerenveen: Groen 2019
152 pagina's

Ruim twintig jaar na het verschijnen van *Zorgen met visie* van Theo Boer (1997) is er weer een boek verschenen over christelijke zorg. In de tussentijd is er veel geschreven over de identiteit van christelijke organisaties in het algemeen, maar een bundel geheel gewijd aan christelijke zorg dat is een unicum.

Dat het zo lang geduurd heeft, is begrijpelijk. Het is er de afgelopen decennia niet makkelijker op geworden om duidelijk te maken wat de meerwaarde is van christelijke zorg. Het veld van de zorg is immers ingrijpend veranderd. Het overgrote deel van de huidige zorgaanbieders heeft zijn wortels weliswaar in christelijke diaconale initiatieven, maar profileert zich tegenwoordig niet meer als christelijk. Ongeveer vijftien procent van de zorgaanbieders maakt deel uit van de christelijke familie, maar de onderlinge verschillen zijn groot. Een enkeling heeft nog een bibelebons karakter (voor en door christenen) maar de meeste werken voor alle mensen, met een veelkleurig palet aan zorgverleners. Hoe je in deze tijd vorm geeft aan christelijke zorg is daardoor een zoektocht geworden voor toezichhouders, bestuurders en zorgverleners.

Daarom alleen al verdient het lof dat Simon Polinder en Bart Cusveller het initiatief hebben genomen om een boek over christelijke zorg anno nu te schrijven. Het boek is het resultaat van het onderzoek dat het associate lectoraat Christelijke Professie (CHE) heeft uitgevoerd. Dit onderzoek richtte zich primair op de praktijk binnen Lelie Zorggroep, maar in deze bundel verbreden de auteurs hun inzichten voor een breder publiek.

Wie het boek leest zal het meteen opvallen dat de auteurs zelf ook op zoek zijn. Ze stellen veel vragen: wat is christelijk, wat is zorg, wat is de eigenheid van christelijke zorg, wat vraagt dat van christelijke zorgverleners, hoe ziet een christelijke zorgpraktijk eruit, wat is een christelijke zorginstelling?

In het eerste deel komt de context van de christelijke zorg in Nederland aan de orde. Ze schetsen hoe door de ontzuiling christelijke identiteit tegenwoordig vorm krijgt in een pluriforme context. Het tweede deel richt zich op de christelijke zorgverlener. Dat betoog concentreert zich op gedragingen: wat doen christenen wel en wat doen ze niet en hoe kunnen ze daarover in gesprek met collega's en cliënten die er andere opvattingen op na houden? De morele integriteit van de zorgverlener krijgt de meeste aandacht. Dit deel levert een wat angstig beeld op: hoe overleeft de christelijke zorgverlener in een pluriforme wereld?

Het derde deel, over de zorgpraktijk, biedt een meer uitdagend perspectief. Aan de hand van de begrippen 'burgerschap' en 'sjalom' leggen de auteurs uit hoe christelijke bezieling kan doorwerken in de zorg. Als verantwoordelijke burgers leveren christenen hun bijdrage

aan een zorgzame samenleving. Dat doen ze echter niet op een benepen wijze. Vanuit het licht van de 'sjalom' van God mogen zij zich inspannen om liefde, troost, genezing en hoop te brengen waar ze maar kunnen, vooral aan mensen die om wat voor reden ook aan de rand zijn komen te staan. Dat doen christelijke zorgverleners niet om een heilsstaat te realiseren, maar omdat ze geloven dat ze deel uitmaken van de reddingsoperatie van God, die belooft dat hij eens alle tranen zal drogen en een koninkrijk van gerechtigheid en vrede zal stichten.

Dat perspectief is ook leidend in het laatste deel, dat gaat over christelijke zorgorganisaties. De auteurs wijzen erop dat christelijke zorgprofessionals en christelijke zorgbestuurders nadrukkelijk hun plek mogen opeisen in het publieke domein om hun eigen visie op zorg en ethiek te bepleiten. Waarom is er eigenlijk geen christelijke Hugo Borst opgestaan om de kwaliteit van de ouderenzorg aan de kaak te stellen, vragen ze zich af. In dit deel ontbreekt een visie op de toekomst van christelijke zorgaanbieders: moeten zij zich primair blijven richten op de 'eigen zuil' of wordt van christelijke zorgaanbieders gevraagd om zich, vanuit het licht van 'sjalom' te richten op alle mensen, de minsten allermeest?

De bundel biedt al met al een prima aanzet om het gesprek over christelijke identiteit in de zorg van vandaag de dag verder te voeren, zonder pasklare antwoorden, maar wel met een prikkelend perspectief.

Gesignaleerd.

Marin Terpstra & Theo de Wit | *Waarom tolerantie niet de hoogste waarde kan zijn* | Eindhoven: Damon, 2019 | 304 pagina's

Zijn wij intoleranter aan het worden? De gevoeligheid van mensen voor afwijkende meningen of manieren van leven is zeker sterker geworden. Hoe kan een samenleving omgaan met wat voor mensen heilig of onaantastbaar is in tijden van multiculturalisme? Wat is de oorsprong van het begrip en hoe valt het te definiëren? En wat zijn de hoogste waarden van een samenleving? Dit boek behandelt dergelijke vragen en biedt een reflectie op de vraag hoe een samenleving kan omgaan met heilige zaken.

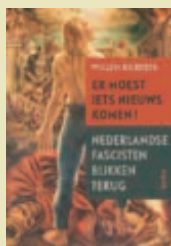
Joachim Duyndam & Marcel Poorthuis (red.) | *Einde van de politiek? Over populisme, democratie en staatsgeweld* | Eindhoven: Damon, 2019 | 208 pagina's

De politiek staat onder druk. Wereldwijd zien we vandaag de dag een afnemende invloed, macht, en betekenis van de politiek zoals we die sinds het begin de moderniteit hebben gekend. De politiek staat niet alleen van buitenaf onder druk. In westerse liberale representatieve democratieën wordt de politiek steeds meer óók van binnenuit uitgehold. Identiteitspolitiek en nationalisme zijn in opmars. Door het gebrek aan grote en verbindende visies in de politiek krijgt het persoonlijk leven van politici een steeds grotere betekenis.

Carla Hoetink | *De macht der gewoonte. Regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945* | Nijmegen: Van Tilt, 2019 | 648 pagina's

De Tweede Kamer is net een klein koninkrijk, met eigen regels en routines, een eigen taal, eigen helden en eigen verhalen. In dit boek analyseert de auteur de politieke cultuur van het Nederlandse parlement sinds de Tweede Wereldoorlog. De regels en rituelen lijken vast te liggen, maar hoe gaan volksvertegenwoordigers ermee om? Waar komen deze gewoonten vandaan en hoe doen politici daarmee hun voordeel?

Willem Huberts | *Er moest iets nieuws komen. Getuigenissen van Nederlandse fascistten* | Nijmegen: Van Tilt, 2019 | 520 pagina's

Waarom liepen miljoenen Europeanen achter Hitler aan? Het kan niet anders of zij hebben iets positiefs aangetroffen in het gepropageerde fascisme, iets wat hun hoop gaf op een beter leven. Dit vraagt om een verklaring en hoe kan dat beter dan door getuigenissen van fascistten zelf? Dit boek brengt zes autobiografische terugblikken van Nederlandse fascistten van weleer bijeen.

Elma Drayer | *Witte schuld. Over identiteitspolitiek* | Amsterdam: Atlas Contact, 2019 | 192 pagina's

De auteur bespreekt identiteitspolitiek in media, literatuur, kunst en politiek. Haar vertrekpunt verwoordt ze als volgt: 'In het huidig racismedebat zie ik te veel dat me te weinig bevalt en ik zou niet weten waarom ik daar als witte vrouw beleefd over zou moeten zwijgen.' Waarom slaat het debat over identiteit zo aan? Wat is de rol van sociale media hierin? Drayer schuwt de polemiek niet en met humor toont ze de ernst van de problematiek.

Edward van 't Slot (red.) | *De politieke Bonhoeffer. Kerk en overheid toen en nu* | Utrecht: KokBoekencentrum, 2018 | 128 pagina's

In 1941 was Hitler op het hoogtepunt van zijn macht. Niets leek hem te kunnen stuiten. Juist op dat moment werd aan Dietrich Bonhoeffer gevraagd een bezinningsstuk te schrijven over de verhouding die de kerk tegenover de overheid moest aannemen. Bonhoeffer kwam vervolgens met een tekst waarin hij met verve verdedigt dat de kerk een kritische politieke opdracht heeft. Hoe lezen we Bonhoeffers opstel bijna tachtig jaar na dato, in een tijd waarin allerlei wereldpolitieke zekerheden lijken te verdampen?

Haroon Sheikh | *Hydropolitiek. Samenwerking en conflict op zeven zeeën* | Amsterdam: Boom Filosofie | 304 pagina's

De auteur analyseert de dynamiek op de wereldzeeën. Hij beschrijft de relatie tussen land- en zeemachten en tussen water en handel, en ook het innovatieve karakter van zeemachten. Wat betekenen de verschuivende machtsverhoudingen op zee voor het politieke wereldtoneel? In plaats van geopolitiek – de politiek van het land – introduceert Sheikh de term hydropolitiek. Dankzij deze term worden veel internationale politieke ontwikkelingen in een duidelijker daglicht geplaatst.

Naomi Klein | *Brand. Een vurig pleidooi voor een nieuwe groene politiek* | Amsterdam: De Geus, 2019 | 368 pagina's

Al meer dan dertig jaar weten we dat er een klimaatcrisis aan zit te komen, maar met die kennis hebben we weinig gedaan. Pas toen Greta Thunberg "Brand!" riep en 1,6 miljoen scholieren wereldwijd haar voorbeeld volgden, begon de urgentie van de situatie werkelijk door te dringen – en nog gaan de meesten van ons door met leven zoals we dat altijd al hebben gedaan. Voor Klein is er maar één conclusie mogelijk: we moeten onze beschaving ingrijpend veranderen.

Actueel.

52 Meer invloed voor ondernemingsraden?

Door Laurens Wijmenga

57 Linkse ChristenUnie

Column door Wouter Beekers

58 Op weg met kringlooplandbouw:

Door Roel Jongeneel

66 Ja/ maar: Een algeheel vuurwerkverbod

Door Jarin van der Zande en Wilhelm Kolkman

Meer invloed voor ondernemingsraden?

Alex ten Cate, Antonie Fountain en Gert-Jan Segers schreven in een eerder nummer van *Groen* over de nieuwe ChristenUnie-agenda waarin eigenaarschap centraal staat. Een van hun voorstellen was om de ondernemingsraad (OR) meer invloed te geven op het beloningsbeleid van bedrijven. OR-leden Bas Rietkerk en Jan Teeninga en Albert Geerds, bestuurder van vakorganisatie CGMV, vinden dit geen verstandig plan. Volgens hen hebben ondernemingsraden al voldoende rechten. Bovendien zijn vakbonden beter in staat om met de bedrijfsleiding te onderhandelen over beloningen.

Door Laurens Wijmenga

In *Groen*¹ en het *Nederlands Dagblad*² pleitte onder andere Gert-Jan Segers voor versterking van de wettelijke rechten van de ondernemingsraad. Hoe zouden ondernemingsraden volgens jullie beter geïmplementeerd kunnen worden? | Albert: “Op dit moment heeft een OR op grond van artikel 31d Wet op de ondernemingsraden (WOR) al het recht informatie te vragen over het beloningsbeleid. Daar is vanaf januari 2019 artikel 23 lid 2 bijgekomen: het beloningsbeleid moet een jaarlijks agendapunt zijn in het overleg tussen de OR en de bedrijfsleiding. Bij deze wetwijziging werd al door verschillende partijen opgemerkt dat dit geen garantie is voor andere beloningsverhoudingen binnen ondernemingen. Het is hooguit een stap om bewustzijn over beloningsverhoudingen te vergroten. De OR stelt namelijk niet de beloning van de bestuurders vast, dat is voorbehouden aan de aandeelhoudersvergadering.”

Bas: “Er zou wel wat meer bekendheid mogen worden gegeven aan de rechten die ondernemingsraden al hebben. Er wordt namelijk nog te weinig gebruik van gemaakt. Misschien ook omdat de werkgever het niet toelaat. Onze OR krijgt overigens wel alle ruimte van de werkgever om haar rechten te benutten.”

Albert: “Zou je de OR werkelijk invloed op de beloningsverhoudingen willen geven, dan moet de OR instemmingsrecht krijgen in de aandeelhoudersvergadering of de beloningscommissie van de Raad van Toezicht over de directiebeloningen. Je zou een verhouding kunnen vaststellen tussen het salaris van de minst verdienende werknemer en de (top)bestuurder. In dát geval zullen salarissen van werknemers altijd ook daadwerkelijk moeten meegroeien met het salaris van de bestuurder. En laten we het dan ook hebben over de doelstellingen die gekoppeld zijn aan de beloning van bestuurders.”

Bas: “Ik zou de ondernemingsraden niet laten onderhandelen over salarissen. In de OR wordt een dialoog gevoerd tussen de bedrijfsleiding en de werknemers. Door de OR instemmingsrecht te geven over salarissen van de bestuurders verandert het karakter van dat gesprek. Dat is niet wenselijk, want OR-leden staan altijd in een machtsverhouding tot de bedrijfsleiding. Na een stevig gesprek over beloningen kun je de directie morgen weer tegenkomen bij de lunch. Bovendien wisselen OR-leden regelmatig en hebben veel leden niet de bagage om dit gesprek te voeren. Dat geldt nog sterker voor bedrijven met

AUTEURS
Bas Rietkerk is kwaliteitsmanager bij Thales en secretaris van de centrale ondernemingsraad van Thales Nederland.

Jan Teeninga is business controller bij Thales in Hengelo en lid van de ondernemingsraad in Hengelo.

Albert Geerds is jurist en bestuurder van vakbond CGMV.

praktisch opgeleide werknemers zoals supermarkten en schoonmaakbedrijven. De OR is wel het juiste gremium voor een gesprek over het verschil in beloning tussen werknemers en bestuurders. De WOR geeft op dit moment uitgebreid informatierecht op dit onderwerp aan de ondernemingsraden. Leer ondernemingsraden daar gebruik van te maken.”

Albert: “Een ander aandachtspunt is dat buitenlandse vennootschappen met een Nederlandse vestiging de Nederlandse wet kunnen omzeilen door de directeur aan te nemen via een buitenlandse vennootschap. Overigens spelen grote beloningsverschillen tussen top en werkvloer vooral bij multinationals. In mkb-bedrijven komt dit vrijwel niet voor. Vanwege de aard van deze bedrijven worden geen winsten geboekt die ruimte laten voor zulke grote verschillen in beloning. En als die ruimte er wel is geldt dat in bedrijven van minder dan 50 werknemers wettelijk gezien geen OR aanwezig hoeft te zijn.”

Wat vinden jullie van recente voorbeelden van bedrijven, zoals Jumbo³ en Action⁴, die rechtstreeks collectieve arbeidsovereenkomsten (cao's) afsluiten met ondernemingsraden?

Jan: “Onderhandelen over salarissen van tienduizenden werknemers kun je niet aan ondernemingsraden overlaten. Ondernemingsraden moeten volgens de wet het belang van de hele onderneming verwoorden. Je kan als ondernemingsraad niet exclusief werknemersbelangen vertegenwoordigen.”

Albert: “Wat is de echte aanleiding van werkgevers om te praten met

ondernemingsraden in plaats van vakbonden? Ridicule looneisen van bonden? Dat valt nog te bezien. Zoals in het geval van Jumbo: de eigenaar, de familie van Eerd, verdient een fortuin en keert maar liefst 40 miljoen aan dividend uit! De loonstijging voor het personeel is een schamele 1% met daarnaast verdere verslechtingen op andere voorwaarden. Werkgevers denken kennelijk dat als ze hun wensen er bij vakbonden niet doorheen krijgen, ze ondernemingsraden wel kunnen overreden. Als ook de bedrijfstakcao's verdwijnen ontstaat er oneerlijke concurrentie op arbeidskosten. Per bedrijf kunnen arbeidsvoorwaarden gaan verschillen als dag en nacht. Dat resulteert in volkomen onrechtvaardige verschillen in arbeidsvoorwaarden, afhankelijk van de lokale onderhandelingsvaardigheden van medezeggenschapsorganen. Macht wordt dan bepalend voor afspraken over beloningen in plaats van rechtvaardige verhoudingen. Dat is niet christelijk-sociaal. Willen we dat écht? Wij van CGMV in elk geval niet. Er dreigen dan Amerikaanse toestanden waarbij mensen drie banen hebben en in een camper in het bos wonen.”

Bas: “We moeten zuinig zijn op wat we hebben opgebouwd. We zijn gezegend met het stelsel zoals dat nu is waarbij cao's worden onderhandeld door vakbonden en algemeen verbindend worden verklaard. Dat we dit collectief geregeld hebben past bij de christelijk-sociale traditie. Laten we hier voor gaan staan ook als we dan tegen de stroom in moeten roeien.”

Albert: “Ik kan mij wel voorstellen dat er meer 'raamwerkcao's' komen. Daarin worden op landelijk niveau afspraken

gemaakt op centrale thema's, zoals de stijging van salarissen, binnen een bandbreedte. Per bedrijf kan dan door de OR, met ondersteuning van vakbonden, een salarisstijging worden afgesproken binnen die bandbreedte, afhankelijk van de prestaties. In betere tijden kun je als bedrijf dan weer wat inlopen zodat de verschillen binnen de sector niet te veel uiteen gaan lopen. Zo kan worden voorkomen dat er alsnog oneerlijke concurrentie op lonen ontstaat. Grote vakbonden zoals CNV en FNV zullen dat niet snel zeggen, omdat daarmee aan hun inkomensstroom wordt geknaagd. Cao's leveren hen namelijk werkgeversbijdragen. Dat zijn voor hen substantiële bedragen.”

Wat kunnen ondernemingsraden en vakbonden betekenen voor werkenden zonder vast contract?

| Albert: “zpz-ers en uitzendkrachten moeten zich eerst organiseren zodat ze collectief mee kunnen praten. Dat doen ze helaas vaak niet. Zpz-ers kunnen via ons gebruikmaken van de diensten van het Platform Zelfstandige Ondernemers (PZO). Voor uitzendkrachten is daar op dit moment geen sprake van. Voor flexkrachten blijft het in de huidige positie moeilijk om hun positie te versterken. Dat heeft grotendeels te maken met hun contractvorm. Zolang de werkgever de mogelijkheid heeft om ongewenste 'druk' van flexkrachten af te straffen door hen niet meer in te lenen, of het contract niet te verlengen, zal aan hun positie niets veranderd worden. Werkgevers blijven zoeken naar mogelijkheden om meer flexibele arbeid te gebruiken tegen de laagste kosten.

Werkgevers moeten daarom worden verplicht ook bij flexibele arbeid vanaf dag één de arbeidsvoorwaarden uit de geldende cao in het bedrijf één op één toe te passen. Dus niet alleen de 'inlenersbeloning' zoals nu vaak, maar ook vanaf de eerste werkdag recht op loondoorbetaling bij ziekte, pensioenopbouw en alle andere arbeidsvoorwaarden.

Vakbonden en ondernemingsraden kunnen binnen een bedrijf wel afspraken maken over de maximale inzet van flexkrachten in een bedrijf, aan de hand van percentages en aantallen in te zetten flexkrachten en zpz-ers. Daarmee kun je bereiken dat werkgevers zoveel mogelijk vastigheid bieden aan werknemers. Maar deze afspraken zijn op dit moment niet af te dwingen en zijn daarom geen 'breekijzer'.

In sectoren met een grote krapte aan personeel krijgen zpz-ers soms én veel meer betaald dan werknemers én ze hoeven niet de 'vervelende administratieve klusjes' te doen. Daardoor wordt de werkdruk voor de werknemers groter en het levert een ongewenste spiraal op. Uiteraard zijn er ook sectoren waar zpz-ers worden ónderbetaald. Het loon kan weliswaar per uur iets hoger of gelijk zijn aan salaris volgens de cao, maar dit is dan geheel zonder de sociale vangnetten, pensioenbijdragen, etc.”

Wat vinden jullie van de plannen van Ferdinand Grapperhaus (Terug de polder in)⁵ voor een vakbond nieuw stijl die zich beperkt tot advies en rechtsbijstand aan leden? | Albert: “In feite betekent dit dat vakbonden verworden tot rechtsbijstandsverleners. Die zijn er al

voldoende. Leden van vakbonden zouden dan alleen om juridisch advies kunnen aankloppen, terwijl de bonden zich niet meer sterk kunnen maken voor wat hun leden belangrijk vinden. Voor welk probleem is deze versmalling een oplossing? Welke leemte in de polder wordt hiermee gevuld? Grapperhaus wil ook dat alleen vakbonden met voldoende leden deelnemen aan cao-onderhandelingen en dat de overige werknemers via internet en tegen betaling commerciële cao-onderhandelaars kiezen. Dit is echter al deels praktisch. Vakbonden met te weinig leden komen namelijk al niet aan tafel bij individuele werkgevers of op bedrijfstakniveau.

Dit plan suggereert dat vakbondsbestuurders niet in staat zijn om goed te onderhandelen en de belangen van een sector niet goed voor ogen hebben. Het is ons niet duidelijk waarom dit wordt verondersteld. Het dalende ledenaantal van vakbonden los je niet op met een internetstemming. De organisatiegraad van werknemers zal dan nog verder dalen. Eenmalige betrokkenheid levert een eenmalige mogelijkheid om je 'plasje te doen' over de inzet van de cao en houdt daarna direct weer op. Bij ondernemingscao's is het voor bonden gemakkelijker om de belangen van niet-georganiseerde mensen mee te nemen in besluitvorming door hen in elk geval te horen. Maar er moet natuurlijk wel een voordeel blijven voor georganiseerde leden. Het stemmen over cao's moet voorbehouden blijven aan leden."

Bas: "Door de rol van vakbonden te ondermijnen breek je ons collectieve stelsel af. Ons land wordt hierdoor een stukje individualistischer. Solidariteit

en collectieve afspraken over beloningen zijn wat mij betreft christelijk-sociale principes. Daar moeten we aan vasthouden."

Albert: "De plannen van Grapperhaus zijn wat ons betreft achterhaald. Er zijn veel recentere en betere ideeën om de polder te hervormen, zoals die van Fedde Monnsma in zijn boek *Poldermodel 3.0*.⁶ Monnsma is voorstander van maatwerk-cao's, waarbij het overleg over arbeidsvoorwaarden deels wordt gedecentraliseerd naar ondernemingsraden, geadviseerd door vakbonden. Zo worden vakbonden zichtbaarder voor werknemers. Ook wil hij het overleg over arbeidsvoorwaarden meer multidisciplinair benaderen."

Bas: "Helaas voelen veel mensen de noodzaak voor een vakbond niet meer. Om dat te veranderen zou een flinke economische crisis wellicht helpen. Maar uiteindelijk draait het om een meer fundamentele vraag: welk Nederland hebben we voor ogen? Een land van solidariteit met collectieve afspraken of een land van individuen met individuele afspraken over arbeidsvoorwaarden?"

Linkse ChristenUnie

Tamelijk wat commotie was er even terug toen een ChristenUnie-bewindsman uit de kast kwam als 'links'. Terechte commotie, wat mij betreft. De Europese verkiezingscampagne van het afgelopen jaar sterkte mij in die overtuiging. Ik hoorde nogal wat partijgenoten mompelen: de SGP is wat rechtser, wat meer van: 'superstaat nee' en wij misschien wat meer van: 'samenwerking ja'. Deze zelftypering vind ik nogal pover.

Steeds hebben de ChristenUnie en haar voorgangers betoogd dat Europese samenwerking mooi is, maar altijd gedragen moet worden door politieke gemeenschappen, die toch nog steeds nationaal geworteld zijn. Zonder politieke gemeenschap geen democratisch eigenaarschap. In deze traditie streed André Rouvoet in 2005 met groot succes tegen de Europese Grondwet. Tien jaar later bekritiseerde Johan Graafland in een partijrapport de verregaande monetaire samenwerking, die is zo wankel omdat er geen Europese politieke eenheid bestaat – een van de meest diepgravende analyses ten tijde van de eurocrisis. Wij zijn altijd de partij geweest van 'samenwerking ja, superstaat nee'. En er is in feite geen uitleg geweest hoe deze koers past bij een aansluiting bij de Europese Volkspartij. Dat we haar transnationale ambities 'kritisch zullen blijven volgen', dat is toch wel een beetje magertjes.

Christelijke politiek is geen kwestie van links of rechts. Christelijke politiek behoort elke heersende macht en cultuur te bevragen. De profeet Nathan deed zo iets ooit bij koning David. Augustinus bevroeg de cultuur van het Romeinse Rijk. In de Middeleeuwen hielden geestelijken koningen en keizers geregeld een 'vorstenspiegel' voor. En de christelijke partijpolitiek in ons land begon ooit bij de diepgaande cultuurkritiek van Groen van Prinsterer. In de spiegel van het evangelie te blijven kijken, kritisch over jezelf en de cultuur waarin je leeft te blijven denken, daar gaat het om in christelijke politiek. En dat is voor een gelovige toch veel interessanter, dan mee te doen in een links of rechts kamp.

COLUMNIST Dr. Wouter Beekers is directeur van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Op weg met kringlooplandbouw

Een tussenevaluatie

De start van minister Schouten begon veelbelovend en maakte zelfs een zeker enthousiasme los. De ellende van de invoering van de fosfaatquotering was achter de rug en het werd tijd om weer positief vooruit te kunnen kijken. Er was weer een eigen ministerie, een al lang door de landbouw gekoesterde wens, met daarbij een nieuw inspiratiewoord: kringlooplandbouw. Niemand wist toen nog goed wat het was, maar het klonk nieuw en goed. En Schouten trad de sector met een open luisterhouding tegemoet: dat luisterend oor deed ook velen goed. Verder formuleerde ze evenwichtig waardoor niemand zich op de tenen getrapt voelde. Er was een rimpeling rond de fraude met veestapelopgaves en een gezamenlijk gevoeld ongenoegen door de afwijzing van de pulsvisserij door een onbegrijpelijke EU. Maar de minister stond daarbij aan de kant van haar vissers en boeren. Inmiddels is er veel veranderd en is door het stikstofdossier de spanning tussen beleid en sector hoog opgelopen. Hoe staat het ondertussen met de kringlooplandbouw?

Door Roel Jongeneel

Het visiedocument | De kern van de op 8 september 2018 verschenen visie *Waardevol en verbonden* van minister van Landbouw Schouten, is de omschakeling naar kringlooplandbouw. Deze omschakeling wordt nodig geacht om tot een toekomstbestendige landbouw in Nederland te komen. Het is een omschakeling 'waarin niet druk op de kostprijs van producten leidend is, maar het streven naar voortdurende verlaging van het verbruik van grondstoffen en vermindering van de druk op de leefomgeving'. De landbouw als economische activiteit moet op twee manieren 'ingebod' moet zijn: namelijk sociaal-economisch en ecologisch. Wie goed luistert hoort hier de trits *people, planet, profit*. Het gaat de minister niet om een blauwdruk, maar om een oriëntatiepunt voor 'een collectieve zoektocht naar een economisch en ecologisch vitale productiewijze en een voedselsysteem dat waardevol en gewaardeerd voedsel voortbrengt'. Het gaat dus om 'volhoudbaar', duurzaam dus, om besparing van grondstoffen en om het terugdringen van de milieubelasting.

De minister hanteert hierbij een 'meetlat', een lijst van negen doelstellingen (zie kader). Alle beleidsvoornemens, plannen, voorstellen en dergelijke worden aan de hand van deze meetlat getoetst. Dragen ze bij aan het realiseren van één of meerdere van deze doelstellingen dan passen ze in het kringlooplandbouw-model van de minister.

Grote uitdagingen | Er vallen een aantal dingen op: allereerst geeft deze lijst een heel aantal zaken aan die niet direct met het sluiten van kringlopen te maken hebben. De minister bedoelt met kringlooplandbouw dus een breder en integraler geheel dan het letterlijk sluiten van kringlopen. Daarmee wijkt het minder af van de verduurzaming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB), waar bijvoorbeeld ook Brussel op inzet, dan men misschien zou denken. Nederland noemt het wel heel anders, maar daarmee is het nog niet helemaal anders. Voor sommigen, die op iets revolutionairs hadden gehoopt, valt dat misschien tegen; ik ben er blij mee omdat ik denk dat op meerdere sporen gelijktijdig vooruitgang moet worden geboekt. Het is daarom ook goed dat de minister biodiversiteit en dierenwelzijn ook bewust direct meeneemt. Dat de nieuwe Europese Commissie met haar Europese Green Deal dat ook wil gaan doen, komt dan alleen maar goed uit.

In de tweede plaats wordt er een aardige waslijst aan punten genoemd, maar wordt er niet veel gezegd over de onderlinge

AUTEUR

Dr. Roel Jongeneel is werkzaam als Senior Scientist bij Wageningen Economic Research en als Universitair Docent bij de Leerstoelgroep Agrarische Economie en Plattelandsbeleid van Wageningen Universiteit. Deze bijdrage is geschreven op persoonlijke titel.

verhoudingen en prioriteiten. Maar die zijn er wel degelijk, al was het alleen maar omdat Nederland zich via verdragen en overeenkomsten met Brussel tot een aantal zaken heeft verplicht. In die zin zijn de milieu- en klimaatpunten (zie punten 4 en 6) best wel dwingend. Het sluiten van kringlopen (zie punt 1) helpt daar bij, maar is dan misschien meer een middel dan een doel. Wat er nu rond stikstof is gebeurd heeft een ieder nog eens op hardhandige wijze met de neus op de feiten gedrukt.

De stikstofproblematiek heeft, in de derde plaats, ook duidelijk gemaakt dat er hoge kosten aan het behalen van de doelstellingen verbonden kunnen zijn. De vraag is wat daarbij redelijk is. Die vraag heeft de politiek zich in het verleden volgens mij niet altijd voldoende gesteld. Rond landbouw, natuur en milieu zijn, als het gaat om deze doelstellingen, nooit fatsoenlijke kosten-batenanalyses uitgevoerd. Daarmee komen we dan soms ineens voor 'verrassende afwegingen' te staan. Ik denk dat de overheid moet proberen te leren van de fouten die ze heeft gemaakt en niet, om gezichtsverlies te voorkomen, vast moet houden aan eerdere keuzes waarbij de zorgvuldigheidsvereisten niet in voldoende mate in acht werden genomen. De Minister doet haar best om geld vrij te spelen om de landbouw te helpen de benodigde transitie te maken en dat is positief, maar er is denk ik meer nodig om een minimaal draagvlak te behouden.

Realisatieplan | De visie is inmiddels opgevolgd door het op 17 juni dit jaar verschenen realisatieplan *Op weg met*

Doelstellingen ministerie

1. Het sluiten van kringlopen, het terugdringen van emissies en het verminderen van verspilling van biomassa in het gehele voedselsysteem;
2. Wat betreft visserij moet er sprake zijn van een duurzaam bestandsbeheer zonder schade aan de natuurlijke omgeving;
3. De sociaaleconomische positie van de agrarisch ondernemer in de keten moet worden versterkt;
4. Er moet worden voldaan aan de klimaatopgave voor landbouw en landgebruik;
5. De aantrekkelijkheid en vitaliteit van het platteland moet worden bevorderd en er is een bloeiende regionale economie nodig;
6. De situatie van ecosystemen (water, bodem, lucht), biodiversiteit en de natuurwaarde van het boerenlandschap moeten worden verbeterd;
7. Het dierenwelzijn moet steeds worden meegewogen;
8. De waarde van voedsel moet worden erkend en de relatie tussen boer en burger moet worden versterkt;
9. De positie van Nederland als ontwikkelaar en exporteur van integrale oplossingen voor klimaat-slimme en ecologisch duurzame voedselsystemen moet worden versterkt.

nieuw perspectief. Het realisatieplan is opgesteld aan de hand van drie vragen: Wat betekent kringlooplandbouw in de praktijk? Welke perspectieven kan het bieden voor de agrarische sectoren en de visserij? Hoe voldoen we aan de randvoorwaarden? Bij elk van deze vragen geef ik een reflectie.

Ten eerste, zoals het bij Manshouting om 'nooit meer honger', is bij

kringlooplandbouw het adagium ‘minimale belasting van de leefomgeving’. De betekenis voor de praktijk wordt via een aantal thema’s nader aangegeven. Gewezen wordt op de noodzaak om beter met de bodem om te gaan en om meststoffen en veevoer meer te verbinden en daarmee plantaardige en dierlijke productie meer in een kringloop te brengen. Onder het kopje ‘samenwerking in de regio’ worden er een aantal regionale cases (de vijf regiodeals), pilotprojecten en experimenteer-ruimten benoemd. De minister maakt niet alleen gebruik van wetenschappelijke kennis en support, maar wil ook gebruik maken van veelbelovende praktijkvoorbeelden, met daarbij ontwikkelde praktische ervaringskennis en ondernemers-gedrevenheid. Ik vind dat laatste heel positief, al is het goed er gelijk wel een kanttekening bij te maken: zorg er wel voor dat er iets wordt geleerd van al het moois dat nu even zijn kans krijgt. *Living labs* staan in de praktijk, maar daarmee houden ze toch nog iets specifiek en leveren ze niet vanzelfsprekend ‘opschaalbare kant-en-klaaroplossingen’.

Ten tweede, bij de bespreking van de perspectieven wordt een sectorale aanpak gevolgd. Bij de veehouderij ligt het accent op meer waardering voor duurzame producten. Bij de akkerbouw (open teelten) gaat het over weerbare planten- en teeltsystemen. Bij de glastuinbouw is de focus klimaatneutraliteit en rendabele teelten. Tenslotte wordt het agrarisch ondernemerschap genoemd. Daarvan wordt veel gevergd om de transitie naar kringlooplandbouw te maken. De minister vindt dat banken, dienstverleners, toeleverende- en verwerkende industrie ‘mee moeten denken’ met de agrariërs

en hen moeten stimuleren en faciliteren om de omslag te kunnen maken. Ook het ministerie zelf wil daarin investeren, onder andere door een grondbank te creëren waarmee boeren kunnen worden geholpen om letterlijk meer grond onder hun bedrijf te krijgen.

Ten derde, bij het op orde krijgen van de randvoorwaarden wordt het verdienvermogen als eerste genoemd, direct gevolgd door kennis en innovatievermogen. Met betrekking tot het verdienvermogen wordt erop gewezen dat een aantal agrariërs zelf al nieuwe verdienmodellen hebben uitgevonden. Zij zijn voorbeeldig, maar wat in het klein lukt werkt niet altijd in het groot. Uiteindelijk is kringlooplandbouw niet alleen iets van de kopgroep, maar moet ook het hele peloton mee. Het onderstaande schema geeft aan welke aspecten er zitten aan het economisch aantrekkelijker maken van kringlooplandbouw (figuur 1).

Taskforce Verdienvermogen | Het realisatieplan verwijst naar de Taskforce Verdienvermogen. Die heeft inmiddels haar ei inmiddels gelegd met het rapport *Goed boeren kunnen boeren niet alleen* (oktober 2019). Ik heb de indruk dat dit rapport, waarvan veel werd verwacht, niet zonder een zekere teleurstelling is ontvangen. Het win-win-verhaal dat men bij de lancering van de visie voor ogen had, blijkt lastig. En het is ook lastig. Ik vind het al met al best een goed rapport geworden en denk dat het écht een goede richting wijst en nadere uitwerking verdient.

De Taskforce Verdienvermogen maakt gebruik van twee kernprincipes. Het eerste is om boeren een handelingsperspectief te geven door zogenaamde

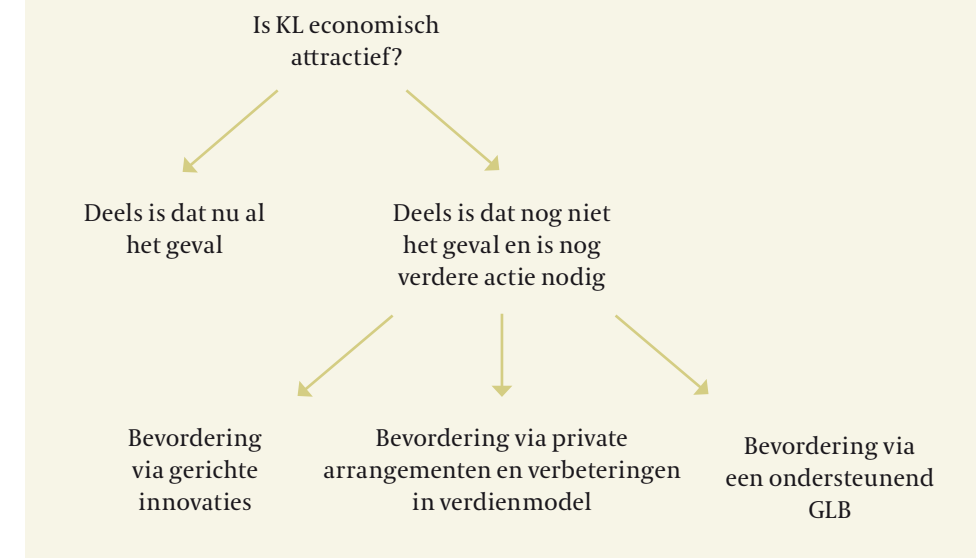
dashboards te ontwikkelen. Met behulp van zo’n dashboard kan de boer precies zien hoe zijn bedrijf scoort op de kringloopprincipes en zijn emissies. Het dashboard moet hem de handvaten gaan bieden om via veranderingen in management en ondernemingsopzet zijn score te verbeteren. Het tweede principe is dat van de beprijzing. Eigenlijk wordt hier een van de basisprincipes vanuit de milieueconomie van stal gehaald en op landbouw en voedsel toegepast. Dat zegt dat externe effecten in de prijzen moet worden verrekend. Normaal is dat niet het geval en daardoor ontstaat een vertekend beeld bij het nemen van ondernemersbeslissingen. Het gevolg kan zijn dat er teveel wordt vervuild en te weinig ‘groene diensten’ worden voortgebracht.

Ik denk dat de principe-combi die de

Taskforce voorstelt een goede is, want het maakt kringloopboeren een stuk concreter en kan helpen om als ondernemer plannen te maken. Wel verdient het nadere uitwerking, waarbij gebruik kan worden gemaakt van enkele ‘lijnen’ uit figuur 1. Wat ik hoop is dat het rapport niet, zoals destijds bij de kilometerheffing en het rekeningrijden, te vroeg komt. Dat zou jammer zijn en een gemiste kans betekenen.

Internationaal | Nederland is een groot exporteur en importeur van landbouw en voedselproducten. De huidige landbouw is ondenkbaar zonder intensieve internationale handel. Van meet af aan is dit thema wat vaag gebleven in de plannen en rapporten. In het realisatieplan wordt

Figuur 1
Lijnen waarlangs kringlooplandbouw economisch voldoende aantrekkelijk kan worden gemaakt

“De minister vindt dat banken, dienstverleners, toeleverende- en verwerkende industrie ‘mee moeten denken’ met de agrariërs.”

gezegd dat men duurzame handel wil bevorderen. Dat lijkt me best een uitdaging, maar is altijd goed om te doen. Ik zie dat vooral als een vorm van maatschappelijk verantwoord ondernemen waarbij je bijvoorbeeld alleen gecertificeerde duurzame soja uit het Amazone-gebied wil importeren.

Het zwakke punt is dat internationale handel daarmee volgens mijn nog onvoldoende met het idee van de kringlooplandbouw wordt verbonden. Sommigen komen nu met allerlei eigen invullingen, waarbij ‘Nederland zelfvoorzienend’ zo ongeveer het meest naïeve voorbeeld is. Het ministerie zou hier meer over na moeten denken en verdere visie op moeten ontwikkelen. Ik begrijp dat dat ‘politiek gevoelig’ kan zijn. Maar als dit niet wordt gedaan creëert dit een grote onbepaaldheid. Het antwoord is uiteindelijk medebepalend voor de beantwoording van de vraag welke

landbouw we nu in de toekomst in Nederland willen hebben.

Stuurmanskunst | Door kringlooplandbouw als sleutelwoord voor haar visie te kiezen, heeft minister Schouten verduurzaming van de landbouw als hoofdthema gekozen. Niemand kon aan het begin van Schoutens ministerschap voorzien dat de zaak na een paar jaar zo op spanning zou komen te staan en de boeren massaal de straat op zouden gaan. Dat stelt hoge eisen aan de ministeriële stuurmanskunst, want het realiseren van kringlooplandbouw vergt medewerking en dus draagvlak vanuit de landbouw. Het is te hopen dat de gemoederen snel weer wat zullen bedaren en men het probleem voor nu in ieder geval tijdelijk kan oplossen om weer met de toekomst bezig te gaan. Want met tijd en creativiteit is er veel mogelijk.

Ja.

Het moment dat de aarde aan een nieuwe ronde om de zon begint, doet iets bijzonders met mensen. ‘Oud en Nieuw’ zoals we dat moment noemen, grijpen velen aan voor goede voornemens in het nieuwe jaar, of reflectie op het jaar dat is geweest. In de familie van mijn vrouw wordt vlak voor middernacht nog ieder jaar Psalm 90 gelezen. “Gij zijt, o HEER, van d’ allervroegste jaren, voor ons geweest een toevlucht in gevaren”. En dan, als de psalm geklonken heeft, verschijnen de rotjes, zevenklappers en de romeinse kaarsen. Neefjes en nichtjes springen op, want oud en nieuw is toch niets zonder vuurwerk? Ik moet ze teleurstellen. **In Apeldoorn geldt vanaf 2021 een algemeen vuurwerkverbod, en dat is een goede zaak.**

Het is pas halverwege de jaren 1950 dat vuurwerk in Nederland door particulieren wordt afgestoken. Inmiddels knallen we zo’n zeventig miljoen euro per jaar de lucht in. De effecten hiervan zijn groot. De hoeveelheid fijnstof ligt op 1 januari een factor acht tot tien hoger dan de normale waarden. Jaarlijks sneuvelen er duizenden lantarenpalen, vuilnisbakken en putdeksels, en draaien politie en brandweer overuren. Op de afdeling spoedeisende hulp kwamen afgelopen jaarwisseling 396 mensen binnen met verwondingen gerelateerd aan vuurwerk. Er vielen ook doden te betreuren. Alleen deze cijfers al zouden genoeg moeten zijn om een algeheel verbod af te dwingen. Toch is nog niet iedereen overtuigd. De meest gehoorde tegenargumenten voor een algemeen verbod gaan over handhaving, de individuele vrijheid en juridische (on)mogelijkheden.

Handhaving is een kwestie van prioritering. Het is het politiekorps zelf dat heeft aangegeven beter op een algemeen verbod te kunnen handhaven, dan op een lappendeken van vuurwerkvrije zones. Individuele vrijheden mogen nooit zo ver gaan dat ze die van anderen wezenlijk beperken. Volgens De Nederlandse Vereniging voor Traumachirurgie (NVT) raakte vierenveertig procent van de patiënten afgelopen jaar gewond door vuurwerk van anderen. Dat Apeldoorn als enige gemeente een verbod wil instellen, brengt inderdaad wat juridische bezwaren met zich mee. Het zou veel beter zijn wanneer in heel Nederland een algemeen verbod gaat gelden. Net als zo veel goede ideeën komt ook dit voorstel van onderop. Apeldoorn toont nu leiderschap op dit thema, het is aan politiek Den Haag om dit op landelijk niveau over te nemen.

AUTEUR Jarin van der Zande is gemeenteraadslid namens de ChristenUnie in Apeldoorn.

Maar.

Vuurwerk en ‘goede voornemens’ zijn inderdaad mooie Nederlandse oud-en-nieuw-tradities. Maar we weten allemaal dat we veel van onze goede voornemens, net als het vuurwerkafval, vaak voor midden januari al kunnen opvegen en weggooien. Goede intenties worden helaas alleen werkelijkheid na een goede uitvoering. **Prioritering is zeker belangrijk, maar lijkt mij geen wondermiddel om (nog) niet goed doordachte of niet goed uitvoerbare intenties te laten slagen.**

De beslissingswetenschap leert dat een goede beslissing een geïntegreerde afweging vereist tussen opbrengsten, kosten en risico’s van alternatieve opties die hetzelfde doel kunnen bereiken. Risico-management leert dat elke maatregel altijd een rest-risico heeft en vaak leidt tot nieuwe onvoorziene secundaire risico’s. We leven immers in een complexe, gebroken wereld. Een veilige cockpit-deur zal inderdaad vliegtuigkapers tegenhouden, maar ook ingrijpen bij een depressieve piloot onmogelijk maken. Bewijst de huidige PFAS-crisis niet hetzelfde: een goed bedoelde milieumaatregel, leidt nu mogelijk tot tienduizenden verloren banen en stopt de bouw van hard nodige nieuwe huizen. Dus welke alternatieven zijn bekeken, en welke andere regels zullen politie en justitie niet meer kunnen handhaven (en met welke gevolgen) met betrekking tot dit voorgestelde vuurwerkverbod?

Qua handhaving leert de ervaring, en toch ook de Bijbel, dat het verstandiger is mensen eerst te overtuigen van ander gedrag, zodat ze dat dan uit zichzelf gaan vertonen. En vinden we dit principe ook niet terug in onze democratische rechtstaat? Dat gedrag wat we als samenleving wenselijk achten, vatten we in regels, of via de politiek in wetten, en vervolgens we geven de overheid bevoegdheid tot handhaven en bestraffen. Gezien het grote maatschappelijke draagvlak voor dat gewenste gedrag, zullen er relatief weinig overtreders zijn en kan de overheid ook effectief optreden. Gedrag afdwingen waar onvoldoende draagvlak voor is kan onmogelijk efficiënt en effectief zijn (tenzij we een politiestaat willen) en eindigt daarom vaak met een bekende Nederlandse gedoog-oplossing. Zie het handhaven van ‘niet-appen op de fiets’ of ‘werkende fietsverlichting’. Dus hoe weet de gemeente Apeldoorn dat er voldoende draagvlak voor dit voorstel is, en hoe houdt men rekening met minderheidsstandpunten?

Samenvattend: het grote risico van een algemeen vuurwerkverbod lijkt me de beperkte impact omdat het niet goed uitvoerbaar en handhaafbaar zal blijken te zijn. En daarmee zal het vertrouwen in de overheid, namelijk leveren wat men belooft (een vertrouwen wat op dit moment al zeer onder druk staat) nog verder eroderen. Bezint eer gij begint!

AUTEUR Wilhelm Kolkman is lid van het curatorium van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie.

Politiek in gesprek met christenen uit verschillende culturen

Het christelijk geloof groeit buiten Europa snel, en ook in Nederland zijn er inmiddels ongeveer een miljoen christenen met een migratieachtergrond. Als deze christenen in Nederland komen wonen, nemen zij een politiek-maatschappelijk referentiekader uit hun landen van herkomst met zich mee. Wat betekent de aanwezigheid van een miljoen christenmigranten in Nederland voor de ChristenUnie? Hoe kunnen we ons op een zinvolle manier aan elkaar verbinden, met openheid om van elkaar te leren en met respect voor elkaars eigenheid en elkaars tradities?

Bundel over christelijke politiek wereldwijd

Over deze thema's presenteert het Wetenschappelijk Instituut in maart 2020 een nieuw boek, van de hand van Madelon Grant. In het boek vindt u artikelen over de breedte van de wereldkerk door gerenommeerd denkers. De artikelen worden afgewisseld met gesprekken met leiders van christelijke migrantengemeenschappen in Nederland. Hun inzichten prikkelen tot zelfreflectie en tot dialoog, in een gezamenlijke zoektocht naar toekomstige wegen van christelijke politiek in Nederland.

In gesprek

Bent u geïnteresseerd in politieke bewustwording onder christelijke migrantengemeenschappen in Nederland? Of loopt u in de praktijk tegen dingen aan die u beter wilt begrijpen? Weet u van harte welkom op maandag 9 maart in Rotterdam. We presenteren tijdens deze bijeenkomst niet alleen onze bevindingen, er zal ook alle gelegenheid bieden om daarover met elkaar in gesprek te gaan tijdens een warme maaltijd.

Tijdens de bijeenkomst zal Madelon Grant haar boek presenteren. Daarnaast hebben we te gast: **Philip Jenkins**, hoogleraar en auteur van toonaangevende publicaties als *The Next Christianity*, over de groei van het christendom in zuidelijke landen; en de nieuwe Theoloog des Vaderlands **Samuel Lee**.

Een dag later, op dinsdag 10 maart, zal er een academisch symposium over dit onderwerp plaatsvinden in Amsterdam, in samenwerking met de PThU.

Meer informatie en aanmelden | Kijk op wi.christenunie.nl/wereldwijd.

Agenda.

24 januari

Huiskamergesprek 'Klimaat|religie'
Utrecht, 19:30 uur (maaltijd vanaf 18.00 uur)
wi.christenunie.nl/klimaat-religie

6 februari

Groenlezing 'De hemel boven het Binnenhof'
Gertrudiskapel Utrecht, 19:45 uur (inloop vanaf 19:15)
wi.christenunie.nl/groenlezing2020

9 maart

Presentatie boek over christelijke politiek wereldwijd
Rotterdam, nadere informatie volgt op
wi.christenunie.nl/wereldwijd

10 maart

Symposium over christelijke politiek wereldwijd
VU Amsterdam, nadere informatie volgt op
wi.christenunie.nl/wereldwijd

Noten.

p 6-12

1. Hierbij maak ik gebruik van mijn eerdere commentaar: 'Prestatiedruk komt niet alleen van buiten', *Reformatisch Dagblad*, 25 juli 2018.
2. C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, 1959.
3. Zie ook: Robert van Putten, 'Neocalvinistisch verzet tegen de prestatie maatschappij', *Sophie*, tijdschrift voor christelijke filosofie, 2018, jaargang 8(6), 18-23.
4. Josef Pieper, *Rust en beschaving*. Uitgeverij Aspekt, 2003.
5. Robert van Putten, 'Met mij gaat het ook niet zo goed. Politieke actie tegen prestatiedruk, stress en burn-out?' *Groen*, 2018, jaargang 2 nr. 3, pagina 50-54.
6. Robert van Putten, 'Een paleis in de tijd. Met Heschel de rustdag herontdekken', *Wapenveld*, tijdschrift over geloof en cultuur, 2019, jaargang 69(3), pagina 21-25.
7. Andreas Kinneging, 'Rust en de publieke zaak', in *Bij tijd en wijle. Essays over rust als ethos* (redactie Timo Sloomweg & Laetitia Smit). Uitgeverij Aspekt, 2004, pagina 19-39, citaat pagina 23.

p 24-29

1. Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, *Ontzorgen en normaliseren. Naar een sterke eerstelijns jeugd- en gezinszorg*, Den Haag: uitgave RVS, 2012.
2. Dorien Graas e.a., *Echt doen wat nodig is. Pleidooi voor kleinschalige effectieve jeugdhulp*. Uitgave Stichting Beroepseer, 2018.

p 30-33

1. Zie: https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Rapport_Nibud-Mbo-onderzoek-april-2015.pdf.

p 34-39

1. <https://cosbo-stad-utrecht.nl/ouderen-bespreken-levensvragen-niet-graag-in-groepsverband/>.

p 54-59

1. Ten Cate, A. Fountain A. en Segers, G. (2018) Wijnstokken en vijgenbomen, Over ontheemding, nieuw eigenaarschap en een economie van de samenleving, *Groen* 2(3), p.74-79.
2. *Nederlands Dagblad* (4 mei 2019), 'Versterk de ondernemingsraad'.
3. *NRC* (19 januari 2018), 'Hoe Jumbo de vakbonden buitenspel zette'.
4. *Telegraaf* (15 februari 2018), 'Action zet FNV opzij'.
5. Grapperhaus F. (2013) *Terug de polder in. Pleidooi voor een werkende arbeidsmarkt*. Amsterdam: Bert Bakker.
6. Monsma, F. (2017) *Poldermodel 3.0. De toekomst van arbeidsverhoudingen*. Amsterdam: Futuro uitgevers.

Colofon.

Groen, studie- en opinieblad van de ChristenUnie.

Jaargang 3, nr. 4, december 2019.

Oplage: 5.200 | ISSN: 1568-5845

Groen is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer-stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

Groen wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

Meer informatie over abonnement of donateurschap via: wi.christenunie.nl.

Groen verschijnt 4 keer per jaar.

Deadline kopij volgend nummer: 10 januari 2020.

Neem voor een bijdrage contact op met de redactie via redactiegroen@christenunie.nl.

Donateurschap WI per 01-01-2019:

€ 36,00* per jaar. T/m 26 jaar € 20,00.*

Donateur WI (kwartaalbetaling)

€ 9,00 mogelijk met aut. incasso.

*Bij aut. incasso, anders € 2,50 toeslag

Redactie

Esther Paul-Jonker (hoofdredacteur)

Addy Plieger (namens Bestuurdersvereniging)

Mirjam Kosten (eindredacteur)

Robert van Putten (eindredacteur a.i.)

Reinier Koppelaar

Steven Datema (namens de Tweede Kamerfractie)

Laurens Wijmenga (WI)

Vormgeving

Frivista | create, communicate, activate | Utrecht

Fotografie

Folkert Rinkema

Druk

Drukkerij Kempers BV | Aalten

Uitgave, redactie en administratie

Mr. G. Groen van Prinsterer-stichting

WI van de ChristenUnie

Legaten

Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie,

'Mr. G. Groen van Prinsterer-stichting' Amersfoort.

KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort

Telefoon: 033 - 422 69 60

Email: redactiegroen@christenunie.nl

wi.christenunie.nl

bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van *Groen* of uw donateurschap willen opzeggen, doe dit dan schriftelijk voor 1 januari 2020 (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl).

© ChristenUnie 2019 Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.